

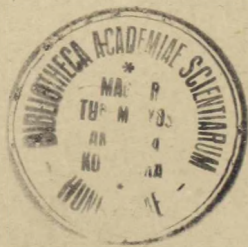
4468.
2
7

T O L N A I K L Á R A
A N É M E T M E G S Z Ó L Í T Á S
É S C Í M Z É S

B U D A P E S T, 1 9 4 2

A NÉMET NYELVÉSZETI DOLGOZATOK
EDDIG MEGJELENT SZÁMAI.

1. **Mollay Károly:** Középkori soproni családnevek, Bp., 1958.
2. **Felszeghy Ediltrud:** A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon, Bp., 1958.
3. **Tarján Jenő:** A vasércbányászat szaknyelvének szókincese Rudabányán, Bp., 1959.
4. **Tóth Ilona:** Német eredetű magyar divatszók, Bp., 1959.
5. **Bakonyi János:** Márkó (Telepítése és nyelvjárása), Bp., 1940.
6. **Folláth Ferenc:** Szóképzés a budakörnyéki német nyelvjárásban. (Wortbildung der deutschen Mundart im öfner Bergland.) Bp., 1941.

NÉMET NYELVÉSZETI DOLGOZATOK
ARBEITEN ZUR DEUTSCHEN SPRACHWISSENSCHAFT

S Z E R K E S Z T I
SCHWARTZ ELEMÉR

VII.

TOLNAI KLÁRA

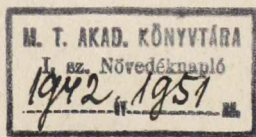
A NÉMET MEGSZÓLÍTÁS ÉS CÍMZÉS
DEUTSCHE ANREDEFORMEN

B U D A P E S T, 1 9 4 2

T O L N A I K L Á R A
A N É M E T M E G S Z Ó L Í T Á S
É S C Í M Z É S

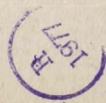

B U D A P E S T, 1 9 4 2

Kiadásért felelős: Tolnai Klára.

39.576. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

Bevezetés.

Megszólítás és címzés. Két egymással szorosan összefüggő fogalom, a nyelvhasználatban elválaszthatatlan egymástól, mégis a kutatásnak csak rokon-, de nem azonos területei. Megszólításon a magyarban a tegezést és magázást értjük. A magázás már az ebből a szempontból viszonylag egyszerű magyar nyelvben is több formát foglal magában (*Maga, Ön, Kegyed, Kend,* stb.). A német *Anrede* még több, egymástól értékben különböző alakot tartalmaz. Nemesak *Du* és *Sie* tér el jelentésben egymástól, *Ihr, Er, Es* is más és más kapcsolatot fejez ki a társadalom tagjai között. A teljes rangbéli elkülönülést szolgálják a különböző címek, melyek tulajdonosuknak a társadalmi szerepét, ott elfoglalt hivatalát egészen pontosan határolják körül.

Ha a megszólítással és címzéssel foglalkozunk, tulajdonképpen három tárgykörrel találjuk magunkat szemben. A *társadalom szerkezete*, az egyes osztályoknak, foglalkozási ágaknak a társadalmon belül elfoglalt helye az első. Mint látni fogjuk, a megszólítás és a címzés fejlődése összefügg a kor társadalomtörténetével. Nem érdektelen a kérdés *lélektani* szempontból sem, ha azt kutatjuk, mi vezette az embereket az egyszerű és gyakorlatilag könnyen használható tegezéstől az összetett megszólítási és címzési rendszerek felé. Szembentaláljuk itt magunkat az emberi hiúsággal, törtetéssel és a divat hatalmával. Vizsgálhatjuk azután a kérdést tisztán *gyakorlati* szempontból is: kinek mi jár címzésben és megszólításban. Egyik tárgykör sem határolható körül pontosan. A rangfokozatok kialakításában hasonló lélektani indítékok játszottak közre, mint ezek-

nek szóbeli kifejezésében. Rangéhség csak ott keletkezhetett, ahol rangkülönbség, mégpedig sokrétű rangkülönbség volt. Itt jutott azután szerephez az udvariasság, helyesebben az udvariasságnak túlhalt formája, az alázatosság, a szolgálkúség, mely egyre följebb és följebb helyezte a ranglétrán az egyes társadalmi rétegeket és így újabb megszólításokhoz és címzésekhez kellett fordulnia. A mindennapi életből ismeretes az a példa a főpincéerekről és szálloda-portásokról, akiknek szókincsében csak főszerkesztők, igazgató urak és méltóságos asszonyok szerepelnek.

Dolgozatomban a fenti három szempontot vettem alapul. Legelső feladatomban az egyes megszólítási és címzési alakok külső és belső értékének meghatározását, az idők folyamán kialakult értékváltozások vizsgálatát tekintetem. A második lépés ezeknek használata (a családban, hivatalban, stb.). Külön fejezetet szentelek a mai magyarországi németiség szokásanyagának.

Az anyagot a legrégebb időkből csak a szépirodalom szolgáltatja. A szépirodalmi anyagot bizonyos bírálattal kell fogadnunk. Biztosabb és hívebb képét kapjuk a szokásoknak a XIV—XV. században megindult levelezésből és a gyakorlati célokat szolgáló levelezőkönyvekből. A mai idők lehetőleg pontos képét kérdőívek útján igyekeztem megkapni.

A megszólítások és címzések mögött minden korban az udvariasság rejtőzik. A helyes mértékben alkalmazott udvariasság az egyetlen mód a társadalmi érintkezés zökkenő nélküli fenntartására. Értéke csak addig lehet, míg nem válik szószaporitássá, üres formahajszolássá. Egy 1895-ben megjelent papi illetan pl. a következőképen határozza meg az udvariasságot: „Az udvariasság külső kifejezője az alázatos és jóindulatú szándéknak, mellyel az ember a többiek iránt viseltetik.“¹ Már 1825-ben szigorú határokat von az ifjú hölgyek tanácsadója látszólagos és tényleges udvariasság között: „Igaz közmondás az, hogy az udvariasság sok mindenre képes és kevésbe kerül. Mégis csak azt az egyenes, nem kényszeredett udvariasságot értem, amely

¹ Krier, F., Bern, Die Höflichkeit, Freiburg i. Br. 1895, 2. l.

távol van minden alacsony hízelgéstől és csúszó-mászó szolgálatkésztségtől. Ettől mindenkit teljes szívemből óvok. Van egy másik, tolakodó udvariasság is ... melyet nem udvariasságnak, hanem az emberi társadalom átkának lehet nevezni.⁴² A címzések vizsgálatánál különösen szem előtt kell tartanunk az udvariasságnak, mint állandó lelki indítéknak különböző megjelenési formáit.

⁴² *Lehren und Erfahrungen für junge Frauenzimmer zur Bildung des Herzens*, Pesth, 1825, 33. l.

II.

Az egyes megszólítások kialakulása.

*Die alten Römer sagten „Du“
Der Franzose bleibt bei seinem „vous“
Die Deutschen fäseln hin und her
Mit Du und Ihr, mit Sie und Er.*

(Német szólásmondás.)

A megszólítások kialakulása mindig szorosan lépést tartott a társadalmi élet fejlődésével. Az egyes osztályok elkülönülése és körülhatárolása mindig új és új megkülönböztetést jelentett az egymással való érintkezésben is. A nyelvhasználat mutatja legtisztábban az udvariassági szabályok között ezt a folyamatot. A leghamarabb és legkönnyebben elsajátítható udvariasság a beszédben jutott kifejezésre.

A *Du* hosszú ideig az egyedüli megszólítási forma volt. Világosan mutatja ezt a gyermek, a primitív népek és a népmesék nyelve. A gyermeknyelvben és a bennszülöttek nyelvében ugyan nem ez az első megszólítási forma, hanem a név és az ige harmadik személyének összekapcsolása (Otto trinkt).³ Ennek magyarázatát abban találhatjuk, hogy a gyermek beszéde észrevételeken alapszik és megállapításokban jut kifejezésre. Önmagáról is ilyen mondatokban beszél. Ez a nyelvtanilag lehetetlen szófűzés megszűnik a

³ V. ö. *Grimm, Jakob*: Über den Personenwechsel in der Rede, 1855, (Kleinere Schriften, Berlin, 1866, 3, 241. l.): „Wir gewahren, wenn in kindern sprechen und reden erwacht, dass sie gewöhnlich nicht vor dem dritten jahre, selten schon im zweiten ein ich herausbringen, erst aber ihren eigennamen dafür verwenden... Das verbum in dritter person; trinkt Otto, müde ist Otto“...

második, legkésőbbben a harmadik életév betöltésével, hogy a tegezésnek adja át helyét. A bennszülöttek hasonló beszédére bármelyik útleírás például szolgál. Különösen, ha nem anyanyelvükön beszélnek, élnek a név és infinitivus, illetve az egyesszám harmadik személyű ige összekapcsolásával. A tegezés régen általános voltáról a népmesék tanúskodnak, ahol koldus és király, ördögök és angyalok az etikett szabályait figyelmen kívül hagyva, kivétel nélkül tegeznek egymást. Az ókori népek nem ismertek más megszólítást. A németben is csak a középfelnémet szókinszben találjuk nyomát annak, hogy megkülönböztetést kívántak tenni tegezés és magázás között, ezért a gót *grotjan*, az ófelnémet *gruezen* mellett megjelenik a *duzen* is a legkülönbözőbb alakokban.⁴

Mielőtt a tegezés további fejlődéséről beszélhetnénk, tisztában kell lennünk külső és belső értékével. Külső érteken értem azt az értéket, melyet az udvariasság írott szabályai, illetve hagyományai határoznak meg. Ezeket figyelembe nem venni tudatlanság, faragatlanság vagy tudatos ellenkezés. A külső érték változó, vonala állandóan, minden megszólításnál és címzésnél lefelé halad, amíg eléri azt a pontot, ahol mindenkit egyaránt megillet és így eredeti megkülönböztető jellegét elvesztve, az udvariassági nyelv szempontjából teljesen elértéktelenedik. A megszólítások belső értéke, annak ellenére, hogy talán több egyéni kifejezési lehetőséget nyújt, mégis sokkal állandóbb jellegű. Alapja, a hagyomány mellett, amely a külső értéknek fő alkotó eleme volt, az érzelem. Belső értékelés szempontjából a tegezés mindig az összetartozás, a bizalom, a közvetlenség természetes kifejezője, függetlenül attól, hogy felettem, vagy alattam állóhoz szólok-e.⁵ Legkézenfekvőbb bizonyítéka ennek, hogy az ember az imádságban, mely legbensőbb,

⁴ *Ehrismann*, Gusztáv, *Duzen und Ihrzen im Ma., Zs. f. dte. Wortforschung*, 5 (1905), 218. l.

⁵ *Weise, Oszkár*, *Unsere Muttersprache, ihr Werden und ihr Wesen*. Leipzig. 1897, 45. l.: „... bei uns... ist die Anrede mit du in allen Kreisen das äussere Zeichen der Liebe und freundschaftlichen Gesinnung; wo zwei Menschen einander irgendwie näher stehen, da erklingt das herzliche Du von ihren Lippen“.

legegyénibb élménye, Istent tegezi. A költői nyelv is a tegezést használja a legmélyebb érzelmek kifejezésére.

A tegezés további fejlődésének vizsgálatában két egymással ellentétben álló irányt kell követnünk. Élesen meg kell különböztetnünk ugyanis egymástól a tegezést és a tegeződést. A magyar nyelv két külön igével fejezi is ki a két fogalmat, sőt a mindennapi nyelv még a *letegezni* igét is használja, ezzel is kiemelve a megszólítás egyoldalú voltát. A tegeződés megtisztelő értelmű, teljes kifejezője az előbbieken tárgyalt belső értéknek. A tegezés ezzel szemben szigorú forma, amely annak az embernek társadalmilag alacsonyabbrendű helyzetét, akivel szemben alkalmazták, nagyon is pontosan és határozottan megszabja. Ha csak egy pillantást is vetünk fejlődésére, rögtön szemünkbe tűnik, hogy mindkét fontos viszonylatban, a rang- és korkülönbségnél, a fiatalabbat, a gyengébbet, az alacsonyabbrendűt, a legyőzöttet, a sajnálatraméltót tegezik. A történelem során adódó példák adnak azután választ arra, hogy a társadalom az idők folyamán kiket tekintett alacsonyabbrendűnek. Külön kell tehát tárgyalnunk a tegezést és tegeződést, mert csak egymásmellé állítva adnak kettősségükben egységes képet a *Du* megszólítási formáról.

A tegezés lekicsinylő, bizonyos mértékben lealázó értelmet nem kaphatott mindaddig, míg általános megszólítási alak volt. Csak az etikett-szabályok szigorú megtartása emelhetette ki a különbségeket. Egészen a XI—XII. századig nem beszélhetünk tehát ilyen értelmű tegezésről. Már a X. században megindul bizonyos elkülönítő folyamat. Bár a tegeződés általános, az alacsonyabbrendű a magasabbrendűhöz a tisztelet hangsúlyozására *herro* szócskával fordul.⁶ Egészen a levélírás megindulásáig pontos képet a társadalmi szokásokról nem kaphatunk, miután az illemszabályok kialakításában ellentétes erők állnak egymással szemben. A XI. század udvari etikettje a későrómai, illetve a bizánci császári udvar példáját követi, a virágjában álló lovagkor a francia szokásokat tartja követendőeknek. Mindkettőnek ellenáll, különösen az udvari élettől távolálló nem

⁶ *Ehrismann*, i. m. 1, 142. l.

nemesi rétegnél a ragaszkodás a régi német tegezéshez. Éppen ezért a kor irodalma sem nyújthat egységes képet, márcsak azért sem, mert az akkori írók nem használták még fel a pontos beszédformák visszaadását korrajzfestésre. Nem a szereplő, hanem a közönség ízléséhez és szokásaihoz alkalmazkodtak. Nem hagyható figyelmen kívül az egyházi irodalom hatása sem, amely részint a Bibliához, részint a latinnyelvű forrásokhoz alkalmazkodva, az udvar szokásaival szemben is sokáig megtartotta a megszólítás legegyszerűbb formáját. Míg például a pápa és Nagy Károly leveleiben többesszámú megszólítást alkalmaztak, az irodalomban a pápának, mint Krisztus földi helytartójának, tegezés jár. Már a regős-költészet a római és német megszólítási szokások egyesítésén fáradozott. Minden valószínűség szerint ezzel a törekvéssel a kor megszólítási szokásaihoz alkalmazkodott. Már a lovagi Nibelungenlied további lépést jelent ebben az irányban, amennyiben az eposz végső formába öntője a francia hatásokat is figyelembe veszi. Az udvari eposzok költői megint eltávolodnak a valóságtól és részben francia forrásmunkáikra támaszkodva, teljesen az idegen (francia) szokásoknak hódolnak be. Mint már előbb említettem, a tegezés általános szabálya az, hogy magasabbrendű az alacsonyabbrendűt, helyesebben a magasabbrangú az alacsonyabbrangút tegezi. A *Du* fejlődési vonala csak azt mutathatja meg, hogy mikor kit tekintettek alacsonyabbrangúnak. Minél inkább tért hódítottak a francia lovagság szabályai, annál élesebb elkülönítést jelent a tegezés. A többséget jelentő előny eleinte csak a születés. A nemes, fő- és köznemes egyaránt letegezi a nemnemeset. A nemesi társadalom terjeszkedésével a nép-királynak uralkodóvá válása és az udvari élet ezzel kapcsolatos kifejlődése hozza magával a nemességen belüli rangkülönbséget. Nemcsak a születés, a hűbéri viszony is fontos már. Saját és más vazallusát tegezi a hűbérúr, a bármilyen alárendelt helyzetben levő nemest a nemesség többi része. A hűbéri államnak hivatali állammá való átalakulása az udvariassági formákban is újítást hoz. A nemes — nemnemes megkülönböztetés helyét ad a hivatali méltóság megbecsülésének. A rang megközelíthető, érdemekkel elérhető valósággá válik. Aki valamely

rangot elért, már nem tegezhető, még akkor sem, ha polgári származású. A tegezés joga tehát már a polgári réteget is megilleti és csak a parasztsággal szemben alkalmazható. Lassan kialakul a falu rangsora is. A faluval érintkező hivatalnokokat nem tegezik, ennek megfelelően a faluból kikerülő tisztviselőket sem tegezi a nép. A születési, illetve hivatali rangkülönbségre alapozott megszólítás azzal is vesztí erejéből és létjogosultságából, hogy a tudományt, a tudományos működést is mindjobban elismerik. Doktorrá avatott fiát már a XVII. században sem tegezheti az apa. A jogi doktorokat még a fejedelmek is magázzák, származásukat figyelmen kívül hagyva. Nem jogosít tehát feltétlenül mások letegezésére sem a születési, sem az elért rang. Az állandó és örök felsőbbbségi jogot most már csak az életkor adja. Ez tartja magát legszilárdabban, a családi életben éppúgy, mint a falu életében, a polgárság és az arisztokrata körökben egyaránt. Szétküldött kérdőíveimre beérkezett válaszok tanúsága szerint még ma is nagy azoknak a községeknek a száma, ahol bizonyos koron túl az öregebbek mindenkit tegezhetnek, az általános megszólítási szokásokban pedig szinte kivétel nélkül a korkülönbség szab határt.

Ihr. A többesszám második személye, mint megszólítási alak latin eredetű. A németben a *vos reverentiae*-nek fordítása, utánzása. A latinban az uralkodás több személyben való megoszlása adott alapot a nyelvtanilag teljesen jogos *pluralis societatis* alkalmazására. A beszédforma azonban túlélte a logikus alkalmazást és a *pluralis societatis pluralis maiestatis*-á alakult. Ez azután mind a mai napig fenntartotta magát az uralkodók ajkán. Németben és magyarban egyaránt megjelenik az egyszám első személye helyett a többesszám első személye. A *pluralis reverentiae*, a *pluralis maiestatis*-ra válaszoló többesszám 2. személyű megszólítás már nehezebben alakul ki. Eleinte csak a császárhoz és a pápához fordulnak *Ihr*-rel, majd a királyok, fejedelmek, később a nagyobb uraknak tekintett egyéneknek is ez jár. Természetes, hogy a lovagkor szelleme a nők számára is ezt az udvarias és megtisztelő megszólítást választotta. Fejlődési vonala mind lejjebb és lejjebb halad. A XVI. században már mindenkit így szólítanak. Ekkor el-

veszti tiszteletadó jellegét, s helyét újabb névmásnak (*Er*) adja át. Miután külső értéke már nincs a szónak, belső értéket kell kapnia. Ez teljes egészében csak a *Du*-val szembe helyezve nyilvánul meg. Itt a tegeződés és magázódás közötti különbségre kell gondolnunk. Minél inkább kifejezője a *Du* az összetartozásnak és barátságnak, annál inkább eltávolító jelleget kap az *Ihr*. Jólismert tünet az, hogy mennél nyugatabbra haladunk Európában, annál inkább eltűnik a tegeződés. Magyarországon még könnyebben tegeződnek, mint Németországban, vagy Franciaországban, Angliában teljesen az imádságba szorult vissza az egyesszám második személye, a skandináv népeknél pedig teljesen eltűnt. Ugyanazt a bizonyosfokú tartózkodást, elhidegülést látjuk, ha a társadalmi osztályokon haladunk végig. A német falu népe még általánosságban ismeri és használja mind a tegezést, mind a tegeződést,⁷ tekintetbe véve a rang- és főleg a korkülönbséget. A magyar polgári osztály már nagyobb súlyt helyez a rangra, mint a korra, arisztokrata körökben pedig, az irodalom tanúsága szerint is, még egymásközött is ritka a tegeződés. Az *Ihr* — vagy a magázás egyéb formái tehát mindig ellentétet adják a tegezés belső értékének. Míg az összetartozást, bizalmat, barátságot, szeretetet fejez ki, ez távortartást, idegenkedést mutat. A mai német nép nyelve élesen mutatja a különbséget a megtisztelő és a csak távortartó magázás között. A városi embernek és a helybeli hivatalnoknak többnyire a mai irodalmi nyelvnek megfelelő, legudvariasabb *Sie* jár, a más falubeli idegennel szemben inkább *Ihr*, *Er*, vagy *Es* használatos.⁸

Az *Ihr* értékesökkenésével már a XVI. században szükségessé vált egy újabb udvarias megszólítás. Így jött létre az egyesszám harmadik személynek a közvetlen beszédben való használata, az *Er*. Teljesen csak a XVII. században alakult ki és nem is igen élte túl ezt az évszázadot a polgári nyelvhasználatban. Ellentétben az előbbi magázási alakkkal, ez a polgárság alkotása és aránylag rövid élet után a nép-

⁷ L. Kérdőív Ia—Ib.

⁸ L. Kérdőív II. 3, 4, 10; *Grimm*, i. m., 262. l.: „Ohne zweifel lebt in der traulichen volkssprache das du oder ihr noch viel fester...”

nyelvbe megy át. Nyelvtanilag teljesen logikátlan. *Grimm Jakob* erősen ki is kel ellene.⁹ Keletkezése szorosán összefügg a *Herr* és *Frau* címzés elterjedésével (l. alább). A mondat alanya egyesszámú főnév lévén, a névmás is csak harmadik személyű lehet. (*Herr X. sei so gut; Er sei so gut.*) Miután a *Herr* és *Frau* akkori értelmében csak szolgától uraknak járt, következésképpen az *Er* megszólítást is szolgál alkalmazta urával szemben. Az általános udvariasság és a kölcsönös *Herr* elterjedésekor került azután az *Er* az egyenrangúak beszédébe, sőt ért el addig a pontig, hogy megtiszteléseképpen fejedelmek is alkalmazták kitüntető értelemben alattvalóikkal szemben.¹⁰ Rövidesen azonban ismét lefelé fordul ennek a megszólítási alaknak fejlődési vonala és a népnyelv veszi át. Ki ne ismerné *Lessing* *Minna von Barnhelm*-jében Just határozottan goromba mondását, „*Herr Wirt, Er ist doch ein Grobian!*“ A népnyelv azután ezt a megszólítást is belső tartalommal tölti meg. Ha van különbség *Ihr* és *Sie* alkalmazásában, úgy még inkább megtaláljuk az *Ihr, Sie* és *Er* közötti különbséget. Utóbbit a mai népnyelv túlnyomó részben csak egymásközött használja — csak ott illet idegeneket, ahol a falubeli megszólítás *Ihr* volt.¹¹

A rövidéletű *Er* után a többesszám harmadik személye, a *Sie* jelenik meg mint legudvariasabb megszólítás. A többesszám használata itt még annyira sem jogosult, mint az *Ihr*-

⁹ *Grimm*, i. m. „Um appellativum und pronomen, die, wenn mit ihnen angedet wird oft in dritter person erscheinen, steht es nehmlich anders. Es ist als ob der redende scheu empfinde vor einem höheren, ihn nicht wage zu duzen und nur als unnahbaren dritten sich vergegenwärtige. Es zeugt knechtischer sinnesart und erscheint wenig unter freieren völkern. „248. l. „... keinen ersatz gewähren für die verlorene, naturgemässe einfachheit der alten anrede. Es bleibt ein flecken im gewand der deutschen sprache, den wir nicht mehr auswaschen können.“ 251. l.

¹⁰ *Keiler, A.*, Die Formen der Anrede im Frühneuhochdeutschen, Zs. f. dte. Wortforschung, 6. (1904—5), 119. l.: „Als erster brauchte Er der Diener zu seinem Herrn, dann jeder der von einem anderen etwas wollte. Dann tritt es in den höheren Kreisen, besonders im galanten Verkehr hervor. Auch die Fürsten brauchen das Er als Auszeichnung.“

¹¹ L. Kérdőív II. 2—7.

nél volt és a harmadik személy alkalmazása még jobban kihangsúlyozza a beszélőnek a megszólított iránt érzett tiszteletét. Ez a megszólítási forma tulajdonképpen egyesített kiharználása az eddig szokásos megszólításoknak, miután átveszi az *Ihrzen* felsőbbrendűséget kifejező többesszámát és egybekapcsolja az *Erzen* fogalommal emelő harmadik személyével. Ennél tökéletesebb és udvariasabb megszólítást még a legalázatosabb udvaronc agya sem találhatott és így a *Siezen* végül is egyedül került ki győztesen végső eredményként a megszólítások zürzavarából.

Miután dolgozatomban anyaga részben a mai magyarországi német nyelv udvariassági nyelve is, meg kell említenem még egy megszólítási alakot, mely ugyan csak táji sajátosság, de érdekesen fenntartotta magát a bajor nyelvújításban és így egyes magyarországi községekben. Ez a megszólítás az *Es* (öz) és ennek dativusa és akkusativusa, az *Enk*, illetőleg *Eng*.¹² Ez a gót dualisnak fennmaradt alakja a bajoron keresztül jutott a magyarországi nyelvújításokba. Értékét csak kérdőívem alapján állapíthattam meg, miután másutt nem találtam rá példát. Csak az egyfalubeliek között használatos, az *Ihr*-rel egyértékű. Több helyről írja a kérdőív kitöltője, hogy *Ihr*-t használnak, de *Es*-nek ejtik. Jóllehet ez laikus megállapítás, de helyesen mutatja a szónak használati értékét. *Es* és *Enk* között nem tesznek különbséget, illetve van község, ahol a nominativust, van, ahol az akkusativust alkalmazták a megszólításban.

Mint látjuk, a német nyelv meglehetősen gazdag megszólítási formákban. A mindennapi nyelv azonban mindig

¹² *Behaghel, Otto*, Geschichte der deutschen Sprache, Berlin und Leipzig, 1928, 538. l.: „Die Formen des Duals erleiden sehr starke Einbüsse. Im Altsächsischen sind dieselben noch fast vollständig belegt, im Mittelniederdeutschen sind die Formen der ersten Person untergegangen, diejenigen der zweiten Person dagegen dauern auf den Grenzgebieten des Westfälischen und Niederfränkischen bis heute fort. — Die Formen der zweiten Person sind zwar im Althochdeutschen nicht belegt, müssen aber wenigstens im Bayerischen bestanden haben: Hier erscheinen Es und Enk seit dem Ende des 13. Jahrhunderts und diese haben heute die Pluralform im grössten Teile des Gebietes völlig verdrängt.“

lehetőleg egyszerűsége törekedett és a már divatjamult megszólításokat úgyszólván teljesen kiküszöbölte. A legalsóbb osztály már valamennyit befogadta, megőrizte és rendkívül finom formaérzéssel ma is valamennyit használja.¹³

¹³ *Ehrismann*, i. m. 5, 218. l.: „... die Gesellschaftsform der Anrede ist Modesache und wie die Kleidung, wenn die Herren sie ablegen — wird von den Bauern als Nationaltracht weitergetragen. So dringt die feine Verkehrsart der Anrede langsam von den höheren Kreisen in die Niederen.“

III.

A címzések kialakulása, fejlődése és értékváltozása.

*A rang! minden udvari embernek
álomábrándja! Egy lépcsővel a másik
elé vágni, egy lépcsővel közlebb jutni
a fent trónoló báványképhez.*

(Ráth-Végh István.)

A címek és címzések nem a fejlettebb kultúra alkotásai. Megtaláljuk azokat a legprimitívebb népeknél is, sőt ott talán a legtúlzottabb formában.¹⁴ Európába Ázsiából származott az uralkodónak istenítő tisztelete, de az ott szokásos szóvirághalmazt és jogos, jogtalan címek és érdemek túltengő felsorolását soha nem érte el. Németországban teljesen logikusan haladtak a címek, a megszólításból kiindulva, az egyszerűtől az összetett és túlhalmozott felé, hogy azután a barokk túlzásokat átvészelve és elvetve, egy aránylag áttekinthető és világos rendszert alkossanak. Azokat a társadalmi és rangbeli különbségeket, melyeket a puszta megszólítási formák változatos használatával — legalább is az egyre finomodó és érzékenyebb udvariassági szabályok szerint — már nem lehetett kellőképpen kifejezésre juttatni, a különböző címek és címzések voltak hivatva hangsúlyozni. Cím és címzés között a különbséget talán legjobban úgy lehetne meghatározni, hogy az előbbi kötött fogalom, jelentése világos és csak meghatározott esetekben alkalmazható, az utóbbi megmerevedett formákból kialakult rugalmas ki-

¹⁴ *Ráth-Végh István, Az emberi butaság kultúrtörténete, Bp., é. n., 67. l.*

fejzője az udvariasságnak, melyet a kor ízlése és szokása tetszés szerint juttat a kiválasztottaknak.¹⁵ Eredeti jelentését teljesen elveszti és lélektelen, tartalom nélküli szóvirággá válik. Ugyan ki is gondolna arra, hogy a *Wohlgeborner Herr* vagy a *Hochwohlgeborner Herr* címzéseket eredeti szó szerinti értelmében értse. Mindenki tudja, hogy ez tulajdonképpen csak stílusfordulat. Gróf vagy doktor, kamarás vagy professzor, vagy akár mesterember sem lehet senki megfelelő követelmények nélkül, de a nagyságos úr fogalma tág, sőt egyre táguló irányt mutat.

A címzések feldolgozásában ugyanazt az eljárást követni, mint a megszólításoknál tettem, lehetetlenség volna és már terjedelmében is túllépné dolgozatom határait. Két címzést szeretnék azonban mégis kiemelni — egyik a *Herr*, mint legelterjedtebb címzés, a másik pedig az *Euer Gnaden*, mint olyan, amelyet legelőször alkalmaztak a jelzős szerkezetű címzések közül. A többinél nagyrészt csak a felsorolásra kell szorítkoznom. A csoportosításban az időrendi sorrendet tartottam szem előtt, mint legalkalmasabb vezetőfonalat a címrendszerek zűrzavarában.

A *Herr* és vele kapcsolatban a *Frau* tulajdonképpen átmenetet képez megszólítás és címzés között. Mai értelmében nem sorozható egyik kategóriába sem. Eredetileg *Herr* és *Herrschaft* — úr és uralkodó azonos fogalom volt. Nem maradhatott sokáig az uralkodó előjoga ennek a címnek használata. Már a XII. században papokat is megillet és csakhamar az udvar nyelvében a *Du* bizalmasságát van hivatva enyhíteni. Ekkor azonban még megvan kitüntető jellege, amennyiben csak szolga, illetve alacsonyabbrendű használja felsőbbrendűvel szemben — vagy egyenrangú nagyurak az egymással való beszédben és levelezésben. *Hartmann von Aue* megemlíti, hogy az, ha valakit egy feletteálló

¹⁵ *Stegmann*, von Protzward, Kurt. *Der Sinn einiger Grussformeln im Lichte kulturhistorischer Parallelen, Wörter und Sachen*, 10, Heidelberg, 1927, 23. l.: „Formeln sind erstarrte, ihres lebendigen Inhalts beraubte Formen, kurze zusammenfassende Symbole eines geistigen Geschehens, die durch Sitte und Gebrauch vorgeschrieben in bestimmten Fällen angewandt werden.“

szólít *Herr*-nek, nagy megtiszteltetés és nagy ritkaság.¹⁶ Már a XIV. században magától értetődő, hogy felsőbbrendűeket *Herr*-el szólítanak meg. A *Frau* címzés még könnyebben és korábban hódított tért, a lovagkor költői „Frowe Minne“-ről beszélnek, ezzel is kihangsúlyozva érzelmeik tiszta és magasztos voltát. Idők folyamán mind szélesebb rétegekre terjed a *Herr* használata. A polgári rétegbe mint felülről kapott megtiszteltetés kerül. Valamelyik uralkodó vagy fejedelem szólítja így a városi tanácsot, ez azután másoktól még inkább elvárja ezt a címzést és egymásközt is bőven osztogatják. A *Herr* azonban egyedül nem elég már a tisztelet teljes kifejezésére. Jelzők kerülnek hozzá. „Lieber Herr, ehrbarer, ehresamer Herr“ stb. Valahogy mégis azt kell hinnünk, hogy a sok jelző felhigította a címzés erejét és ezt feltétlenül megérezték, mert abszolút uralkodókkal szemben még mindig eredeti, jelzőnélküli alakjában használták.¹⁷ „Az úr“ sokkal mélyebb értelmű, mint például a mai „Nagyságos úr“. A XVI. században már a polgárság körében is általánosan használt címzés a *Herr*, illetve *Frau*. Lasanként a nép is elfogadja és urakkal szemben használja. E címzésnek elterjedése adta egyébként a nyelvtani alapot a már tárgyalt egyesszám harmadik személyű megszólításra. A XVII. századdal azután teljesen elvész a *Herr* kitüntető és megtisztelő jellege. Mint egy egykorú levelezőkönyv írja, most már mindenki úr akart lenni. Valamennyi rend használja, a parasztságot és alsóbbrendű iparosokat kivéve, akik szerényen megelégszenek a „*Meister*“ címzéssel. A tényleges urakkal szemben megkettőzik a *Herr* szócskát.¹⁸ Az eredeti-

¹⁶ *Ehrismann*, i. m. 4, 131. l.: „Herr“ genannt zu werden von einem Höheren ist für einen Niederen eine grosse Ehre, aber sie ist zweideutig, denn sie kann kühle, Vertraulichkeit ausschliessende Bedeutung haben, umgekehrt aber auch die wirkliche, und zwar die höchste Verehrung.“

¹⁷ *Steinhausen*, György, *Geschichte des deutschen Briefes*, Berlin, 1889., I–II., König Wenzel schreibt im J. 1377: „unser herre und vater der keiser.“ 1, 54. l.

¹⁸ *Steinhausen*, i. m. 2., 81. l. „Das Wort Herr — sagt ein Briefsteller — geht durch alle Stande, ausgenommen der Bauern und schlechter Handwerker, welche letztere sich mit dem Wort „Meister“ begnügen... Bei Herrenstandes wird das Wort Herr verdoppelt.“

leg tartalmaz cím így válik lélektelen formulává. A megkettőzés szokása egyébként még sokáig fennmaradt, a XIX. század első felében és közepetáján írt pesti levelezőkönyvek legalább is megkívánják. Ezek a levelezőkönyvek azután pontosan meg is határozzák, hogy ki hát az a nagyúr, aki nem elégedhetik meg egyszeri *Herr* címezzel. A két *Herr* úgy követi egymást, hogy az egyik elé megtisztelő jelzőt, sőt lehetőleg jelzők sorát írnak, a második után pedig a címzett nevét. Az orvostudomány professzorának így ír a budai 1827-es Briefsteller: „An den Hochedelgeborenen, Hochgelehrten Herrn, Herrn V., öffentlichen Lehrer der Arzneykunde.“

Tőle fel- és lefelé, gróftól a kereskedőig azután akkora úr, hogy kétszer is megilleti a kitüntető címzés.¹⁹ A XIX. század vége és a XX. század már megelégszik a *Herr* kevésbbé bőkezű használatával, ezzel szemben rang- és kor-különbség nélkül mindenkinek juttatja.

A népnyelv a *Herr*, illetve a *Frau* címet már a XVII. században elfogadta és azóta is rendületlenül alkalmazza minden úriasabb külsejű idegennel szemben. Az egymásközi beszédben nincs helye, még a közülük legmagasabb polcra jutott bírónak sem jár ki mindenütt. Figyelemreméltó jelenség a népnyelvvel kapcsolatban, hogy a nép még teljesen tudomásul veszi ennek a szónak eredeti értékét, mert fölöslegesnek érzi bármilyen jelző hozzátételét. *Herr* — a falusi intelligencia, még a szolgabíró is. Gnädiger Herr-t csak egyet ismer a falu udvariassági nyelve, — a főszolgabírót, esetleg a képviselőt. Az egyéb előforduló címzések a falu nyelvében alkalomról alkalomra változnak és a velük érintkezők rangja

¹⁹ Az érdekes és hasznos könyvecske megérdemli, hogy címét közöljem: *Neuverbesserter Briefsteller für das gemeine Leben, worin nicht nur eine grosse Anzahl von Geschäfts und Freundschaftsbriefen, sondern auch verschiedene andere, im menschlichen Leben nöthige Aufsätze, als: Bittschriften, Kontrakte, Handlungen und Wechselbriefe, Schuldbeschreibung, Quittungen, Testamente usw. usw. erhalten sind* Ofen, 1827. — Nemcsak ez, hanem valamennyi levelezőkönyv is hasonló alapos és kimerítő címmel büszkélkedik.

szerint kívülről tanulják meg külön és veszik át a megfelelő címzést.²⁰

Az *Euer Gnaden* — és az ebből kifejlődött „Gnädiger Herr“ gyökerei messzire nyúlnak vissza. Eredetüket az alt-hochdeutsch *ginada* szóban kell keresnünk, amely a latin *miseriordia* fordítása volt, tehát az egyházi nyelv szókinéséhez tartozott és vallásos érzelmek kifejezője volt. Fenti alakjában tehát címzésként a XV. században jelenik meg és fejedelmeket illet. Szórványosan jelentkezik már előzőleg is, de csak ekkor szabja meg az udvari etikett, illetve az udvari kancelláriák ekkor határozzák meg pontos szabályait. Az *Euer Gnaden* és *Gnädiger Herr* egymásmellett szereplő alakjai mutatják a címek és címzések kialakulásának nyelvi módozatait. A *Herr* cím mellé jelzők kerültek és a jelzőből csinált elvont fogalom lett azután a címzés. Jelző és absztraktum mindig is egymást váltogatva szerepeltek, csak a *Herr* általános elterjedésével adta át helyét a főnév a jelzős szerkezetű címzésnek. Albrecht Keller több címzésnek a kialakulását követi. Így

vester Junker-ből, Euer Festigkeiten
gestrengter Ritter-ből, Euer Gestrenger Ritterschaft
ehrbare Bürger-ből, Euer Ehrbarkeit
achtbarer Bürger-ből, Euer Achtbarkeit lettek.²¹

A címek és címzések használatának tanulmányozásában figyelmen kívül hagyhatjuk az idegen, főleg latin eredetűeket, melyek nemzetközi voltuknál fogva nem segítenek a speciálisan német szokások bővebb megismerésében.

Az eredeti német címrendszer, melyet az ófelnémet irodalom tükröz vissza, viszonylag egyszerű volt. Herr, König, Bruder, Meister és Freund teljesen kielégítették az igényeket. De még a XII—XIII., sőt a XIV. század sem fektet nagy súlyt az emberi különbségeknek címekkel való kihangsúlyozására. Az udvari etikett nem lépi át az udvar határait, sőt hatásaiban sem érezhető a fejedelem környezetén kívül

²⁰ Keller, Albrecht, Die Formen der Anrede im Frühneuhochdeutschen, Zs. für deutsche Wortforschung, 6, (1904—1905), 170. l.

²¹ Keller, i. m, 6, (1904—1905), 170. l.

eső körökben. A köznemesség és polgárság igényeit kielégítik a megszólítás nyújtotta lehetőségek. Mihelyt azonban a nemesi társadalomnak polgári, illetve hivatalnoki társadalommá való átalakulása megindul, a nemesség szükségét érzi, hogy születésadta felsőbbrendűségét címzésekkel kifejezésre juttassa. A magasrangú hivatalnokot polgári származása ellenére is kénytelen megtisztelően magázni, így legáltalább címe nyújtson módot a különbségek leszögezésére és állandó előtérben tartására. Így jöttek létre a *Wohlgeboren* és *Hochgeboren* címek. A megindított folyamat azonban nem állt meg, hanem továbbment a polgári, kispolgári rétegre is, csak a parasztság józanságán tört meg. A címzések gyors iramban járták meg a fenti utat és így a legfelül álló címzéshez mindig újabb és újabb jelzőket kellett ragasztani. Tetőfokát a címkórság a XVII. században érte el Németországban, amikor a harmincéves háború révén érintkezésbe kerültek a franciákkal, akik barokk uralkodók alatt az udvariasság, helyesebben a hízelgés minden lehetőségét felhasználták és nyelvükben kifejezésre is juttatták. Nem szabad megfeledkeznünk a címzések tárgyalásánál arról a korszellemről, amely azokat elfogadta, még kevésbé azokról az emberekről, azokról az udvaroncokról, akik ezeket kitalálták. Az alázatosság erényének felmagasztalása a nagy uralkodók környezetéből indult ki — mérlegelés nélkül vették ezt át azután a német fejedelmi udvarok. Bizonyos versengés alakult ki a különböző kancelláriák, udvarmesterek között, hogy melyik leleményesebb címzések alkotásában és alkalmazásában. A túltengő alázatossághoz és szolgálalkúséghez itt az egyéni önzés motívumai is hozzájárultak. Versengtek a dicsőségért, hogy ki szolgál nagyobb urat, vagy — a polgárság körében — ki áll nagyobb úrral ismeretségben, vagy esetleg barátságban. Az egyre szaporodó magasztaló jelzők illusztrálására szolgáljon a nemesi címek az a táblázata, melyet *Baur Sámuel* göttingai dékán állított össze, miután három évszázadon keresztül követte azok változásait.²²

1446. Ehrbarer Junker,

1460. Gestrenger Herr,

²² *Ráth-Végh* István, i. m. 68. l.

1569. Ehrenvester,
 1577. Ehrenvest und ehrbar,
 1590. Edler, ehrenvester und gestrenger Junker,
 1600. Wohledler, gestrenger, grossgünstiger Junker,
 1624. Wohledler, gestrenger, vester und mannhafter,
 grossgünstiger, Junker, mächtiger Förderer,
 1676. Hochedelgeborener, wohlgeborener, gestrenger,
 vester und mannhafter, grössgünstiger Junker,
 mannhafter Förderer,
 1706. Hochwohlgeborener, hochedelgeborener, wohlgebo-
 rener, gestrenger, vester und mannhafter, gross-
 günstiger Junker, mannhafter Förderer,
 1707. Hochwohlgeborener, gnädiger, hochedelgeborener,
 wohlgeborener, gestrenger, vester und mannhafter,
 grossgünstiger Junker, mannhafter Förderer.

A dagályosság nemcsak a nemesi címzésekkel kapcsolatban tűnik fel. Megtalálható az a társadalmi élet minden változatában, figyelmen kívül hagyva az udvari etikett szabályait, amelyek, mint már említettem, nem jellemzőek, sokkal érdekesebb és érdemesebb azt megnézni, mi mindent tartottak különböző korok annyira szépnek és fontosnak, hogy embertársaik neve elé biggyesztették azokat és címzéseket alkottak belőlük. Legelső érdem a születés, a vér adta előjogok. Már a XV. században *Wohlgeboren* minden gróf, és *Hochgeboren* minden fejedelem és herceg. A kettő összetétele, a *Hochwohlgeboren* különösképen nem többet, hanem kevesebbet jelent, a XVIII. században egyetemi tanárt megillető címzés.²³

Kimeríthetetlen azután az erkölcsi jótulajdonságok címekben való felhasználása. Itt tulajdonképen két csoportot különböztethetünk meg. Az egyik szubjektív, a megszólító-
 nak a megszólított iránti érzelmeit fejezi ki, mint a *lieber Herr*, vagy *teurer Freund*, vagy *Bruder*. Ezek kisebb értékűek, mint azok, amelyek a megszólított abszolút jótulajdonságait fejezik ki, illetve belső értékük nagyobb lehet, ha a beszélő őszintén gondolja is, amit mond, de a társadalmi ranglétrán vajmi jelentéktelen helyet foglalnak el. A *lieb-*

²³ *Steinhausen*, i. m. 2. 377. l.

nek csak a bizalmas érintkezésben van helye. Már a XV. század végén megtiltja a Briefsteller írója, hogy alacsonyabbrendű magasabbrendűhöz ezzel a címzéssel forduljon.²⁴ Természetes, hogy a *lieb* éppen azért bizonyos lekicsinylő színezetet kap. A *Bruder* még a XI. században megtisztelő, összefoglalója a keresztény közösségnek, a lovagkor is felhasználja a baráti összetartozás kifejezésére, bár itt helyét hamarosan a *geselle* váltja fel. Lassan eltűnik az udvariasági nyelvből, még a nép nyelvéből is, ahol hasonló értékben a *Vetter*-t használják. Ugyanitt említem meg a *Base*-t is, mint olyan címzést, melyet a falu népe egymásközött használ. A *Vetter*-rel együtt elvesztette már eredeti jelentését, tehát nem a rokoni kapcsolatot, hanem az összetartozásnak egy lazább kapcsolatát, az egy faluból való származást fejezi ki.²⁵ A *Freund* a XIV. században általános és főcímzés. A fejedelem a városi tanácshoz, a különböző városok tanácsai egymáshoz így írnak. Hozzáteszik azonban a *gut* vagy *lieb* jelzőt. A *guter Freund* azután megmarad még a legbarátságatlanabb hangú levélben is, amely tartalmával éppen a címzés ellenkezőjét bizonyítja. A XVI. században már nem elegendő a *Freund*, ha a polgár a városi tanácshoz akar fordulni, mellette még a *günstiger*, vagy *gnädiger Herr*-t is alkalmazza. A század vége felé már teljesen elveszti külső értékét a címzés, amennyiben a társadalom általában lenézett és megvetett tagjait, akiket mindenki tegezhet, legfeljebb *mein Freund*-dal lehet szólítani.²³

A másik csoport enged azután szabad teret a hízelgésnek és csúszó-mászó tolakodásnak. Még azt, hogy a fejedelmek és nagyurak kegyesek és jószívűek, a hétköznapi gondolkodás is elismerheti és semmi megütközni valót nem talál az *Euer Gnaden*, vagy *Euer Liebden* címzésen, de már nehe-

²⁴ *Steinhausen*, i. m. 1, 45. l. — „Ein Briefsteller aus dem Ende des 15. Jahrhunderts verbietet sogar den Gebrauch des Wörtchens „lieb“ wenn Leute aus unterem Stande an Höhere schreiben.“

²⁵ L. „Kérdőív“ III—1.

²⁶ *Keller*, i. m. 133. l.: „immer geduzt werden alle von der ganzen Gesellschaft verachtete Leute: der Henker, herumziehendes Volk, die Juden — höchstens „mein Freund“ sollte man sie anreden.“

zebben fogadjuk el az istenítő *Durchlaucht*-ot, vagy *Allerdurchlauchtigst Hochgeboren*-t, amely pedig már a XV. században megjelenik. A *Grossmächtigst* sem elvetendően túlzó címzés a császárral, vagy királlyal szemben, de már ahhoz, hogy az osztrák császárok állandó címül *Unüberwindlichster*-nek nevezzék, legalább is a XVII. század udvaroncainak elfogultsága kellett. Már a XV. század levelei megemlékeznek *ehrbar* és *ehrsam* polgárokról, a városi tanácsot pedig *Euere Weisheit*-nek tisztelik. A XVII. század már könnyebben osztogatja a tudományt, mert ott minden egyetemi hallgató *wohlgelehrt*, a doktoroknak pedig *hochgelehrt* a címe. A nemességnek kijáró címzések pedig már a XV. századtól kezdve *ehrenfest*, *vest*, vagy *gestreng*. A papságot a *hoch* és *ehrwürdig* címzések illetik. A nők címzésében rendszerint a férjeiknek, vagy apjuknak kijáró címzés a mérvadó, de vannak teljesen kisajátított címzéseik is, mint az *ehrbar*, *anständig* és *tugendhaft*. Jellemző a címkórságra és a címzések tiszteletbentartására, hogy még a paraszt és zsidó sem maradhatott pl. a XVII. században címzés nélkül, ha *Euer Bescheidenheit* vagy egyszerű *bescheiden* nem is volt túlzottan megtisztelő címzés. Az itt felsorolt címzések nagyrésze már a XV. században használatos volt és szabályai is kialakultak, úgyhogy túlzott alkalmazásukra vagy összekeverésükre nemigen kerülhetett sor. A XVII. század dagályos szelleme azonban édeskeveset törődött a szabályok betartásával és szívesen tolt mindenkit néhány fokkal feljebb a ranglétrán. Így alakult ki az eredetileg legalább részben logikus címzések tökéletes zűrzavara. 1627-ben az egyik polgár így szólítja meg a városi tanácsot:

„Ehrenveste, Achtbare, Hoch und Wohlgelahrte, Wohlweise, insonders gunstige (sic!) Herren.“²⁷

Az egyik polgár pedig így ír rokonának ugyancsak a XVII. században:

„Edler, Ehrenvester, Fürsichtiger, Wohlweiser, insonders Wohlgeneigter, geliebter Herr Vetter.“²⁸

²⁷ *Steinhausen*, i. m. 2. 36.

²⁸ *Steinhausen*, i. m. 2. 41.

Az csak természetes, hogy ezeknek a szörnyű nyelvbéli kicsapongásoknak reakciója támadt. Az irodalomnak a francia hatások ellen tiltakozó nagyjai ezek ellen a kilengések ellen felemelték szavukat és az udvariasság tiszteletbentartásával magánlevelezésükben és irodalmi munkáikban jó példával jártak elől a természeteshez és normálishoz való visszatérésben. Hiszen a jobbérzésű emberek már a XVII. században is kikeltek a rangéhség ilyenmértékű elfajulása ellen, gondoljunk csak *Gryphius* András „Herr Peter Squenz“-ére, ahol a derék mesterembereknek adományozott címek tömkelegével ostromozza kortársai hiúságát. A nagy címzés-láz a klasszicizmus és romantika korában lecsillapodott, de a XVII. század rajta hagyta nyomait a később kialakuló címrendszereken, a tisztulás még mindig folyamatban van, de a haladás megfigyelésére érdemes összevetni a XIX. század levelezőkönyveinek követelményeit a mai szokásokkal: Az 1843-ban már második kiadást megért „*Pesti magyar-német levelezőkönyv és Házi Titoknok, Hív Tanácsadó... A címekről*“ szóló fejezetében az egész akkori társadalom átvonul és legfelsőbbtől a legalsóig minden címzéshez felsorolja azokat, akiket az megillet, egyúttal azt is megmondja, hogy a levél belsejében hogy kell őket szólítanunk. Tehát: *Majestäten (Allerhöchstdieselben)*, *Allerdurchlauchtigste, Grossmächtigste und Allergnädigste* (császár és király), *Hoheiten (Höchstdieselben) Durchlauchtigste und Gnädigste* (királyi hercegek, nagyhercegek, főhercegek és választófejedelmek); *Durchlauchten (Höchstdieselben)*, ha azonban nem uralkodók, akkor csak *Hochdieselben, Durchlauchtigste und Gnädigste* (hercegek, fejedelmek, örgrófok, tartománygrófok); *Fürstliche Gnaden (Hochdieselben)*, *Erlauchtete und Gnädigste* (Magyarország primása, herceg-érsekek); *Exzellenzen (Hochdieselben) Hochgeborene* (grófok, bárók, birodalmi bárók, főispánok és püspökök); *Exzellenzen, Hochwohlgeborene, Hochgebietende*, vagy csak *Hochzuverehrende* (minden titkos tanácsos, miniszterek, tábornagyok, helytartók, udvari kancellárok, magyar bárók, követelek, a legfelső udvari és állami hivatalok elnökei, a magyarországi érsekek, tábornokok, altábornagyok többsége, ha titkos tanácsosi címük van); *Hochgeboren (Hochdieselben)*,

Hochgeborne und Gnädige (grófok, bárók, főispánok, püspökök); *Hochwohlgeboren (Sie)*, *Hochwohlgeborene und Hochverehrende* (tényleges állami és udvari tanácsosok, a Hét-személyes Tábla tagjai, a személynök, cs. és kir. kamarások, altábornagyok); *Hochwürden (Euer Hochwürden)* (választott püspökök); *Wohlgeboren (Sie)* (hivatalnokok, ügyvédek, professzorok, orvosok, kapitányok, hadnagyok); *Geehrte Herren (Sie)* (mindennemű alsóbbrendű hivatalnok); *Wohlerwürden* (káplánok); *Herr N. N.* (iparosok, katonák, parasztok).

Ezekhez képest egyszerűnek tetszik a Meyers Konversations-lexikon 1924. évi kiadásának címrendszere:

Se(ine) Heiligkeit (a pápa); *Se. Majestät* (császár, királyok); *Se. Hocheit* (az uralkodóház tagjai); *Se. Durchlaucht* (hercegek); *Se. Erlaucht* (grófi főurak); *Se. Magnifizenz* (főiskolák rektorai); *Se. Spektabilität* (főiskolák dékánai); *Se. Eminenz* (kardinálisok); *Se. Excellenz* (katolikus érsek); *Hochwürden* (kat. papok); *Hochwürdigste Excellenz* (kat. püspökök); *Hochehrwürden* (ev. lelkész); *Hochgeboren* (gróf); *Hoch- und Wohlgeboren* (bárók); *Hochwohlgeboren* (nemesek, tisztek, magasabb hivatalnokok); *Wohlgeboren* (minden egyéb társadalmi osztály).

IV.

A rangkülönbség a megszólítás és címzés tükrében.

*Nicht länger ihrzen sollt ihr mich
Hatten wir doch einen Vater!*

Wolfram v. Eschenbach, Parzival und
Titirel.

A megszólítások és címzések kifejlődésében, mint azt már előbb is láttuk, nagy szerepe volt a korkülönbségnek és rangkülönbségnek. A rangkülönbség többféle lehet, születési, hivatali, anyagi, vagy tudományos. Valamennyi megérdemli, hogy megvizsgáljuk, mennyire hatottak az előbbi fejezetekben tárgyalt formák kialakulására. Az egyedüli tényező, amelyet figyelmen kívül kell hagynunk, a vagyoni különbség, mely ugyan nyilvánvalóan fontos, de megfelelő számú adat hiányában erre egyelőre választ nem adhatunk. Hangsúlyozom azonban, hogy ez a megítélési szempont fennáll és élenken hat. Kérdőíveim révén szerettem volna erre is választ kapni, de kísérletem nem sikerült, legalábbis közvetlenül nem. Arra a kérdésekre ugyanis, hogy tesznek-e különbséget gazdagabb és szegényebb között a megszólításban, vagy nem kaptam választ, vagy tagadó feleletet adtak. A kevés „igen“ válasz sem kielégítő, mert látszólag, vagy ténylegesen nem értve a kérdést, hivatali különbséggel okolták meg a megszólítási alak változását. Közvetve azonban kitűnik a fenti indítók két másik kérdéssel kapcsolatban. Az egyik, hogy városi embernek mit mondanak, a másik, hogy kikkel szemben használatos a *Herr* megszólítás. Az itt kapott feleletekben már sűrűn szerepel az „úrias külső“, „jobb ember“ és hasonló más ingadozó meghatározás, ami mégis csak a gaz-

dag-szegény megítéléséről szóló feltevésemet támasztja alá.²⁹ Ha az eleven anyagból ilyen nehezen lehet idevonatkozó adatokat kihámozni, még nehezebb, sőt lehetetlen ez az úgynevezett holtanyag vizsgálatában. Így ezt a feltétlenül érdekes indítócokot, mely nélkül a társadalom képe nem teljes, el kell hagynunk.

A többi indíték, a születési, hivatali, vagy tudományos rangkülönbség már világosabban tárul elénk. Míg az első kettő összefonódva jelentkezik, a harmadik elszigetelt jelenség, de igen jellemző arra a szerepre, melyet a tudományok tisztelete a kor életében betöltött.

Felületes vizsgálat alapján arra a következtetésre juthatnánk, hogy a hűbéri társadalomban pusztán a születési előjogok szabnak határt az udvariassági nyelvhasználatnak. Ez azonban csak annyiban igaz, hogy a nemes—nem-nemes elhatárolás választóvonalként kettémetszi a társadalmat. Nem szabad itt a papságra gondolnunk, mely sajátos szabályaival a társadalom többi osztályától teljesen elkülönült egységet alkot. Már a katonai érdemek jutalmazásában fontos szerepe van a születési felsőbbség elismerésének, miután az arra érdemesek legnagyobb jutalma az, hogy nemessé avatják őket, tehát, ha nem is személyükben, de családjukban és utódaikban már a kiválasztottak közé tartozhatnak. A már említett nemes—nem-nemes alapon kettéosztott társadalom nemesi rétegén belül azután a betöltött hivatal szabja meg a ranglétrán elfoglalt helyet. A betöltött hivatal alatt itt tulajdonképpen a függő helyzetben levők és teljesen szabadok közötti különbséget, tehát a vazallus és hűbérúr megítélésében nyilvánuló eltérést figyelhetjük meg. Ennek a társadalomnak hű képét adják az eposzok — nép- és udvari költészet alkotásai egyaránt. Természetes, hogy a függő viszony nem egyedül az udvariassági nyelvben nyilvánul meg. Az öltözködés, külső magatartás mind erre utal,³⁰ de minket különös-

²⁹ L. Kérdőív II—1.; III—3. és 15.

³⁰ *Grchne*, Ernst, Gruss und Gebärden, Potsdam, 1936: „Mit der ursprünglichen Unterscheidung zwischen Stärkeren und Schwächeren verquickten sich dann im Laufe des Mittelalters die ständischen Abstufungen zwischen Fürsten, Adeligen, Freien

képen az érdekel, hogy a kor milyen mértékben nyomta rá bélyegét az udvariassági nyelvre. Itt még csak a megszólítást vizsgálhatjuk, mert a címzések még nem alakultak ki, a címek pedig nem variálhatók. A megszólítás nyújtotta lehetőségeket azonban annál alaposabban kihasználják. A fejedelem, király, császár mindenki felett áll, tehát mindenkit tegezhet. Ez azonban csak elv, mert azoknak a nagyuraknak előkelőségét, akik nem saját szolgálatában állnak, még ő is tiszteletben tartja és az idegen vazallusokat *Ihr*-rel szólítja meg. A főnemeselek egymásközött magázódnak (*Ihr*), de már az alacsonyabrangú lovagokat tegeznek. Azok is tegeződnek egymásközött. A születési és hivatali méltóság megítélésére érdekes példa a Nibelungenlied Siegfriedje, akit a wormszi királyok mind tegeznek, mint egyenrangút, Krimhilda, mint feletteálló férjét magázza, Brunhilda pedig, aki csak urának vazallusát látja Siegfriedben, megvetően tegezi őt. A nők megszólítása a lovagkor nőtiszteletével arányosan változik. Az eredeti felfogás szerint férjével szemben alárendelt szerepe van, férje még a legmagasabb osztályokban is tegezi, később azonban már idegen és ismerős egyaránt a megtisztelő *Ihr*-rel tünteti ki. Az udvarias nőtisztelet még a lírába is bejut, *Walter von der Vogelweide* is igen gyakran magázza szíve hölgyét. A fejedelmek, grófok, bárók felsőbbrendűségének kiemelésére már a XIV. században sem elegendő a pusztá megszólítás és így kialakul az *Euer Gnaden* és *Euer Liebden* címzés. Ezek használatában eleinte finom megkülönböztetést látunk, az elsőt alárendeltek mondják felettükállónak, a másodikat egymásközött használják a nagyurak. Általában a sorrend rendszerint az, hogy a rangban magasabban állók először alantasaiktól kívánják meg kiválóságuk tiszteletét és csak fokozatosan vesznek tudomást arról, hogy a velük egyenrangúaknak saját részükről is megkülönböztetés jár. A feudális állam címzéseiben még nem találunk utalást a

und Unfreien. Der Niedergestellte musste vor dem Höheren stets waffenlos erscheinen, und dem Unfreien stand überhaupt das Waffentragen nicht zu. Sitzen galt auch als ein Vorrecht der Macht.“ 317. l.

születésre,³¹ csak a polgárság emelkedése és a kultúrkorszak átalakulása teszi szükségessé ezek létrehozatalát.

Már a XV. században megindul az a folyamat, mely a nemességet, tehát a születési arisztokráciát egységbe foglalja és minden más elemtől hidegen elkülöníti. Ez legvilágosabban a *Du* új megítélésében jut kifejezésre. A nemesség, amellet, hogy a polgárságtól elvárja a neki kijáró címzéseket és az *Ihr*-t, az utóbbit belenyugodva viszonozza is, egymásközött visszatér a tegeződéshez, szigorúan ügyelve arra, hogy kit tüntet ki ezzel a bizalmas megszólítással. A születési előkelőség tisztelete a hivatalnokállamban is fennmarad. A polgár, miután maga is emelkedett és továbbra is emelkedhet a társadalmi ranglétrán, szívesen elismeri a nemesség felsőbbségét. Az a tudat, hogy a társadalomban neki is előjogai vannak, csak fokozza benne a rang tiszteletét. A *Hochgeboren*, mely a XV. században csak hercegeket illet, a XVII. században már grófoknak is kijár. A XV. század grófi címzése, a *Wohlgeboren*, pedig a nemességre száll át. Az eredetileg nemesi születést jelző *Hochwohlgeboren* pedig így a születés jelzésére feleslegessé válva, a polgári réteg tulajdona lesz. Az *edel* jelző, mely, mint az előbbi fejezetben láttuk, a nemesi származást mutatta, az erkölcsi értékre tolódik át. 1642-ben így ír egy polgár egy jómódú polgártársának: *Edell, Ehrenvest-fürsichtig, hoch- und wohlweiser, insonders günstiger, hochgeehrter Herr.*³²

A nemesség kizárólagos társadalmi fontosságának viszonylagos háttérbeszorulása nem jár azonban a születési előkelőség csökkenésével. A XVIII. század budai polgárságáról azt halljuk: „Polgárságunk a városokban együtt élt a magyar nemességgel. . . a hétköznapiak szinte minden lépése is elébe tárta ennek a nemességnek gondolkodását, egész élet-

³¹ *Ehrismann*, i. m. 5, 209. l.: Titulierungen: Fürsten an einander *euer lieb, deiner lieb, deiner andacht, deiner fürsichtigkeit*, der Kaiser *E. K. M.*, (*Euer Kaiserlich Majestät*), Erzherzog *E. F. G.* vagy *ewer durchleuchtigkeit*, König *E. Kü. M.*, (*Ewer Königlich Majestät*), Fürst, der nicht Herzog ist *Ewer Gnaden*, Papst *Evere heiligkeit*, Legat, Kardinal *Ewer hchchwürdigkeit*, niedere Geistliche *Ewer beruempt geistlichkeit*, vagy *andächtigkeit*.

³² *Steinhausen*, i. m. 2. 39. l.

stílusát. A társadalmi felemelkedés vágya ezt az életstílust eszménnyé szépítette, áhítattal bámult mintaképpé emelte... A nemes úr volt, mégpedig magyar úr: ki ne szeretett volna hát hozzá hasonlónak lenni?³³

A legmagasabb címzések még mindig, a XIX. század elején is a nemesi réteget illetik és a hivatali méltóságokkal járó címzéseket is befolyásolja a nemesi származás. Bár a már előzőleg idézett Briefsteller szerint az *Excellenz* elég szépszámú hivatali előkelőségnek kijár, a velejáró *Hochgeboren* még mindig csak grófok és bárók előjoga, a többi excellenciás úr kénytelen beérni a sokkal szerényebb *Hochwohlgeboren*, vagy *Hochzuverehrende*-vel. Az 1830-as „Művelt Társalkodó“ figyelmeztet, hogy „A’ ki több címet visel, a legnagyobb szólítjuk“.³⁴ Meg is mondja mindjárt, hogy grófnak lenni pl. nagyobb dicsőség, mint mondjuk miniszternek, noha az utóbbiból lényegesen kevesebb van. Egy másik, magyar illetan írója pedig figyelmeztet, hogy „bár a nők rendesen férjük címét viselik, a polgári egyén arisztokratikus származású neje, méltóságos, habár férje nem is az.“³⁵ *Batsányi Gabriella* így ír *Unger* kiadó özvegyének: *Wohlgeborene Frau Professorin!* (1805.)³⁶

A születési elsőbbség elismerését a népnyelvben is megtaláljuk. A városi ember feltétlenül „úr“, csakúgy, mint a környék birtokosa is. Mint kérdőíveim mutatják, a falusi nép szinte feltétel nélkül tünteti ki a városi idegent a *Herr* címmel, anélkül, hogy annak pontosabb kilétéről meggyőződnek.³⁷

A hivatali méltóság címzésekkel való elismerésére már az előbbieken utaltam. Visszapillantunk azonban a XIV—XV. századnál régebbi időkre is, ott is megtaláljuk a hivatali rang fontosságát. *Ehrismann* már a *Nibelungenlied*

³³ *Pukánszky Béla*. Német polgárság magyar földön, Budapest, é. n., 21. l.

³⁴ *A művelt társalkodó*, vagy a világba lépő ifjú, Pest, 1830., 12. l.

³⁵ *Hölgyek Titkára*, vagyis Legújabb Levelezőkönyv nők számára, Bp., 1861., 32. l.

³⁶ *Zadányi Éva*, Batsányi János és Johannes von Müller. Bp., 1941., 49. l.

³⁷ L. Kérdőív II—3, III—3; 15—16.

és Kudrunt tárgyalva is kimutatja, hogy a társadalmi életben játszott szerep még a családban elfoglalt helyre is kihat. Az apa, aki gyermekét tegezte, mihelyt átadja neki királyságát, magázásba csap át (Nibelungen), a Kudrunban pedig szülők és testvérek velük egyenlő rangra emelkedett gyermekeiket, illetve testvéreiket kezdik egyszerre magázni. Azt a fokot, ahol a gyermeket még szülei részéről is megilleti a megtisztelő *Ihr*, a XV. század illemszabályai már szigorúan előírják.³⁸ A polgári réteg előretörésével azután minden hivatali méltóság nemcsak címmel, de címzéssel is jár. Eleinte csak a város tanácsa, mint egység *gnädig*, majd egyes tagjai *gnädiger Herr*-ek, lassan az egész polgárságot megilleti a címzés. Így válik a hivatali címzésből születési címzés. A *Meister* cím sem elég már kézművesek elismerésére, így kapcsolódik a mestervizsga letételéhez az *ehrsam* címzés, mely a XV. századtól szintén minden kispolgár díszítő jelzője. A *Herr* és *Frau* is polgári címzés lesz és éppolyan kevésbé hagyható el a magánlevelezésben, családi érintkezésben, mint a hivatalos megszólításban. Már utaltunk arra, hogy a XVII. században mindenki „úr“, vagy még inkább, a divat szokásainak hódolva, „Monsieur“, és ennek megfelelően „Madame“ és „Mademoiselle“. Sógóranak a XVII. század polgára ezt írja: „... *des Herrn Schwagers mitleidlichen clagen* ...“³⁹ Feleségének: „*meine gar hertzallerliebste Frau Gemahlin* ...“⁴⁰

Az állami hivatalnokrendszer a legpontosabb ranglétrát dolgozta ki, mely mind a mai napig fennmaradt. Egy lépésőnyi előrehaladás a hivatalban, címzésekben is biztosította a feljebbjutást. A *Hochwohlgeboren*, vagy *Wohlgeboren* varázsszavára — utóbbit a XVIII. században már a hivatali

³⁸ *Ehrismann*, i. m. 5, 208. l.: „Besondere Verkehrsformen bestehen zwischen Eltern und Kindern: Die Angehörigem des obersten Grades duzen ihre Söhne bis sie Bischöfe, ihre Töchter bis sie Abtissinnen werden. Die Herzogen jedoch duzen ihre Söhne bis sie Kardinale werden. Bei den zwei anderen Graden muss der Sohn auch eine relativ hohe Stelle einnehmen, bis er von seinen Eltern geihrt wird.“

³⁹ *Steinhausen*, i. m. 2, 156. l.

⁴⁰ *Steinhausen*, i. m. 2, 190. l.

érdemekkel is meg lehetett szerezni — egycsapásra megnyíltak a kopogtató előtt a társasélet kapui. A polgárság címsztogató kedve nem ismert határt. Csak kuriózumként említem meg, hogy a XIX. század első felének hivatalos életében még a városi irnok (Stadtschreiber) is *Hochwohlgeboren und Rechtsgelehrter Herr* volt.⁴¹ Ezt tudva, nem lepődünk meg, ha gróf Széchenyi Ferenc így ír Johannes von Müller-nek: „*Euer Excellenz! Hochwohlgeborener Herr Staats-Minister!*“ (1808.)⁴² Vagy gróf Batthyány Vince ugyancsak neki: *Euer Excellenz! Hoch und Wohlgeborener Hochgeehrtester Herr Staats Rath!*⁴³ (1808.) A születési címzésekhez viszonyítva könnyebben megszerezhető hivatali címzések és ezeknek túltengése azután nagymértékű „címkórságot“ idéz elő. A túlzott udvariasság már a XVII. században boldog-boldogtalanul juttatta a legkülönbözőbb címzéseket, sőt annak is szükségét érezte, hogy mindenkit legalább egy fokkal magasabban címezzen. A címek túltengő és hamis csillogása feltétlenül oda kellett, hogy vezessen, hogy a hivatalos nyelv és a kereskedelmi élet lehetőleg kivesse magából a címzeshalmazokat és legalább azt elérje, hogy mindenki egy címzéssel megelégedjék. A XX. század, bár bőkezűen az egykor oly előkelő *Wohlgeboren*-t a legalacsonyabb fokra helyezte, mégis megelégszik azzal, hogy a polgári társadalmat három kategóriába sorozza: *Hochgeboren*, *Hochwohlgeboren* és *Wohlgeboren*. A *Hochwohlgeboren*-t a mai nyelvhasználat a *Wohlgeboren* fölé emeli. A címzések használatában születési és hivatali előkelőség egyaránt mérvadó.

A „Caesar non supra grammaticos“ bizonyos mértékben az udvariassági nyelvben is érvényre jut, amennyiben a tudás és tudományos működés mindig nagy tiszteletben állott. A tudós átugorhatta, legalább is címekben és címzésekben a születési és hivatali méltóságokat. Már maga a *Wohlgelehrt*, *wohlgelahrt*, *wohlweiser* címzések használata is mutatja a szellemi képességek elismerését. Igaz ugyan, hogy *wohlweiser* bármelyik polgármester is, *wohlgelehrt* minden

⁴¹ *Neuerbesserter Briefsteller*... Ofen, 1827, 67. l.

⁴² *Crouj-Chanel* Katalin, Johannes v. Müller magyar barátai, Bp., 1941., 50. l.

⁴³ I. m., 59. l.

egyetemi hallgató, de mindenesetre biztató jel, ha ezeknek a tulajdonságoknak fontosságát kiemelik. Már a hűbéri társadalomban is kivételes helyet foglalnak el a tudósok, mert őket még az uralkodó is magázással tünteti ki. Megbecsülésük továbbra is fennmarad. A XV. század polgárcsaládjából kikerült doktort a családi körben is megtisztelő *Ihr* illeti meg, mások pedig *Ehrwürdig hochgelehrt*-tel szólítják. 1679-ben így ír Hellwig professzornak a sógora: „*Wohledler, Vester und Hochgelehrter, insonders hochgeehrter Herr Doctor, Schwägerlicher, sehr werther Freund.*“⁴⁴

A XVIII. század egyetemi tanára megkapja az eredetileg nemeseknek járó *Wohlgeboren*-t, Gottschedet is így szólítja a neki szóló levél írója.⁴⁵ Egyáltalában a tudósokat, professzorokat, magisztereket és doktorokat mindig a magas polgári értékű megszólításokkal illeti. A XIX. század elején *Johannes von Müller* ugyancsak *Wohlgeborener Herr*-nek szólítja a magyar *Schedius Lajos professzort*, hozzátéve még a *Hochgeehretester Herr Professor* címzést is (1803).⁴⁶ A XIX. század levelezőkönyvei az udvari tanácsosokkal helyezik egy színvonalra a tudósokat és a magyar „méltóságos“-nak megfelelő *Hochwohlgeboren* címzést kapják hivatalosan is.

A másik igen fontos tényező az emberek közötti rangeltérések és címzések megalkotásában a korkülönbség. Bár kétségkívül egyik legősibb szempont a társadalom tagjainak megítélésében a kultúrált társadalom magasabb osztályaiban háttérbeszorult és ha a gyakorlati életben természetszerűleg érezteti is hatását, az irodalomban, levélirodalomban, illetanokban erre kielégítő utalást nem találunk. Miután pedig elenyésző azoknak a leveleknek a száma, ahol a levélíró társadalmi hovatartozásán kívül még a címzett korával is tisztában lennénk, kénytelen vagyok a korkülönbség kétségkívül fontos kérdésének vizsgálatában kizárólag a mai magyarországi németiség szokásaira támaszkodni. Szerencsére éppen a korkülönbség annyira irányítója a falu illemtanának, hogy

⁴⁴ *Steinhausen*, i. m., 2. 222. l.

⁴⁵ *Steinhausen*, i. m., 2. 376. l.

⁴⁶ *Crouj-Chanel*, i. m., 62. l.

így közvetve képet alkothatunk annak jelentőségéről más osztályokban és más korokban. A falutól eltekintve, még a családon belül érezhető a korkülönbség hatása. Miután ott annyira elvegyült egyéb elemekkel, mint a család többi tagjainak az apával szemben fennálló függő helyzete, az egyes családtagok társadalmi helyzete, akár hivatal, akár házasság révén való előrejutása stb., hogy a korkülönbség sem alapmötívumnak nem tekinthető, sem pedig a sok oldalról ható erők közül világosan ki nem emelhető, szerepét a családi életben belül figyelmen kívül kell hagynunk. A család megszólítási szokásainak behatóbb vizsgálatára egyébként még sor kerül éppen a mai magyarországi németiség udvariassági nyelvének tárgyalásával kapcsolatban.

V.

A kérdőív részletes feldolgozása.

Mielőtt a kérdőív egyes pontjainak részletes tárgyalásába kezdenék, álljon itt útmutatóul egy példány.

A feljegyző neve:

Község neve: U. p.

Lakosság megoszlása: német ..%, magyar ..%, egyéb ..%.

J. Tegeződés.

a) Családon belül.

1. Tegeződnek-e a házastársak? Igen, nem. Mi a formája? Du, valami más? Micsoda?
2. Néven szólítják egymást? Igen, nem. Keresztnéven, más-hogyan? Hogyan?
3. Tegezi-e a férj az asszonyt? Igen, nem.
4. Tegezi-e az asszony a férjet? Igen, nem.
5. Tegezik-e a szülők gyermekeiket? Igen, nem. Meddig? 4—5 éves korig, bizonyos korhatárig,évig, házasodá-sig, mindig.
6. Tegezik-e a gyermekek szüleit? Igen, nem. Meddig? 4—5 éves korukig,éves korig, férjhezmenésig, háza-sodásig, mindig.
7. Tegezik-e az unokák nagyszüleit? Igen, nem.
8. Tegezik-e a nagyszülők unokáikat? Igen, nem.
9. Idősebb testvér a fiatalabbat? Igen, nem.év kor-különbségig, míg az meg nem házasodik, csak egyneműt, csak a nővért, csak a fivért, mindig, míg diplomát nem szerez.

10. Fiatalabb testvér az idősebbet? Igen, nem.év különbségig, míg az meg nem házasodik, csak az egy-neműt, csak a nővért, csak a fivért, mindig.
11. A beházasodott rokonságot tegezik-e? Igen, nem. Ha nem, hogyan szólítják?
12. Az asszony és férj szülei tegeződnek-e? Igen, nem.
13. Komák, komaasszonyok tegeződnek-e? Igen, nem.

b) Családon kívül.

1. Egynemű fiatalok tegezik egymást? Igen, nem. Csak egykorúak, fiatalabb az idősebbetév korkülönbségig, idősebb a fiatalabbatév korkülönbségig.
2. Egynemű házasembereket, asszonyokat is tegeznek-e a fiatalok? Igen, nem.
3. Leányok tegezik-e a legényeket? Igen, nem.éves korukig, mindig.
4. Legények a leányokat? Igen, nem.éves korukig, mindig.
5. Leányok asszonyokat? Igen, nem.
6. Asszonyok leányokat? Igen, nem.
7. Legények házasembert? Igen, nem.
8. Házasemberek legényeket? Igen, nem.
9. Asszonyok egymást? Igen, nem.
10. Házasemberek egymást? Igen, nem.
11. Asszonyok más férjét? Igen, nem.
12. Férjek más feleségét? Igen, nem.
13. Tegezik-e általában az öregebbek a fiatalokat? Igen, nem.
14. Idős emberek tegezhetnek-e mindenkit? Igen, nem. Körülbelüléves kortól.

II. Magázás.

1. Tesznek-e különbséget gazdagabb és szegényebb között a megszólításban. Igen, nem. Milyet?
2. Ha nem tegeződnek, mi a beszéd formája egymásközt? Er, Es, Sie, Ihr, valami más? Micsoda?
3. Más falubeli idegennek mit mondanak? Er, Es, Sie, Ihr, valami mást? Mit?
4. Városi idegennek mit mondanak? Er, Es, Sie, Ihr, valami mást? Mit?

5. Betelepült más falubelit hogyan szólítják? Er, Es, Sie, Ihr, máskép? Hogyan?
6. Beházásodott más falubelit? Er, Es, Sie, Ihr, máskép? Hogyan?
7. Idegen németet tegeznek-e? Igen, nem. Magáznak? Hogyan? Er, Es, Sie, Ihr, máskép? Hogyan?
8. Idegen magyart tegeznek-e? Igen, nem.
9. Városi embert magáznak? Igen, nem.
10. A falubeli intelligenciát hogyan szólítják? Er, Es, Sie, Ihr, Du. Máskép? Hogyan?

III. Megszólítás.

1. Hogyan szólítják meg egymást a falubeliek? Vezetéknéven, keresztnéven, vezetéknéven és Vetter, Muhme, vagy Base, keresztnév és Vetter, Muhme, Base (például Vetter Johann, vagy Johann Vetter). Máskép? Hogyan?
2. Más falubelit hogyan szólítanak? Sie, Er, Es. Máskép? Hogyan?
3. Városi embernek mit mondanak? Er, Es, Sie, Ihr, Herr, gnädiger Herr. Mást? Mit?
4. Hogyan szólítják a katolikus papot?
5. Hogyan szólítják a protestáns papot? Feleségét?
6. Hogyan szólítják a tanítót (főtanító, osztálytanító, igazgató). Feleségét?
7. Hogyan szólítják a jegyzőt, főjegyzőt? Feleségét?
8. Hogyan szólítják a bírót? Feleségét?
9. Hogyan szólítják a tanítónőt?
10. Hogyan szólítják a postáskisasszonyt?
11. Hogyan szólítják az orvost?
12. Hogyan szólítják a gyógyszerészt?
13. Hogyan szólítják a főszolgabíró?
14. Hogyan szólítják a szolgabíró?
15. Használatos-e a „Herr“ megszólítás? Kikkel szemben?
16. Tesznek hozzá jelzőt? Igen, nem. Gnädiger Herr, lieber Herr, wohlgeborener Herr. Mást? Mit?
17. A környéken lakó nagybirtokost, földesurat hogyan szólítják? Er, Sie, Ihr. Máskép? Hogyan?
18. Milyen megszólítás illeti? Gnädiger Herr. Más? Micsoda?

19. Cselédet a saját gazdája? Tegezi, magázza? Hogyan szólítja? Er, Es, Ihr, Sie. Máskép? Hogyan?
 Vezetéknéven, keresztnéven szólítja. Máskép? Hogyan?
20. A cselédet más önálló gazda hogyan szólítja? Er, Es, Sie, Ihr, Du. Keresztnéven, vezetéknéven? Hogyan?

Megjegyzés.

* * *

Összesen 335 darab kérdőívet küldtem szét Baranya, Bars, Hont, Bács-Bodrog, Bihar, Csanád, Arad, Torontál, Fejér, Győr, Moson, Sopron, Esztergom, Komárom, Nógrád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Somogy, Tolna, Veszprém, Vas és Zala vármegyék németajkú községeinek tanítóihoz, akik megfigyeléseik és a néppel való állandó és közvetlen érintkezéseik alapján a leghivatottabbak a válaszadásra. Valamennyif 1941 szeptember havának első felében küldtem el és november negyedikéig 123 kérdőívet kaptam vissza. Az anyag feldolgozását tehát 36,7%-nyi beérkezett kérdőív alapján kezdem el.

A feldolgozásban a következőképen jártam el. Az 57 kérdés mindegyikét külön megvizsgáltam, felírtam először a lehetséges válaszokat, azután a községeket a megfelelő rovatba jegyeztem. Az így kapott táblázatos adatokat százalékban számítottam ki, a teljesen eltérő kivételes eseteket, illetve figyelemreméltó megjegyzéseket a következtetések levonásánál vettem tekintetbe. A következőkben ezeket az adatokat fogom közölni s a kérdéseket a fentemlített kérdéscsoportok szerint fogom egységesen tárgyalni.

Magázás és tegezés.

I. a) A család.

I. a) 1. *Tegeződnek-e a házastársak?* A házastársak tegezése általános. A mutatkozó eltérések szórványosak, kizárólag helyi jellegük lehet. *Budaörs* (Pest vm.) az egyetlen község, ahol határozottan magázódásról számolnak be. Ezzel kapcsolatban megjegyezhető, hogy ott általában nehezebben megy a tegezés, mint más községekben. Formája *eis*. A kérdőív kitöltője ezt az alakot az *Ihr*-rel egyenértékűnek veszi,

pedig ez semmi egyéb, mint es duális nyújtott kiejtésű alakja. A másik két községből kapott válaszok zavarosak. Az I. a) 1. kérdésre *nem*-mel, a részletező I. a) 3—4. kérdésekre *igen*-nel felelnek, így feltételezhető, hogy az első kérdést félreértették. Ha ezeket is tekintetbe vesszük, a válaszok megoszlása: *igen* (tegeződnek) 97·3%, *nem* 2·7%.

I. a) 2. *Néven szólítják egymást?* A községek túlnyomó részében keresztnéven szólítják egymást a házastársak. Az egyéb lehetőségek között *Vater*, *Mutter*, vagy *Du Alter*, *Du Alti* szerepel. Vezetéknéven szólítást csak két faluban találunk A sopronmegyei *Agfalván* a vezetéknev és *Du Mann* is előfordul. Érdekessége az, hogy a távolabbálló falubelit szólítják vezetéknéven, közelebbállót már nem és ez a ridegebb megszólítási forma utat talált a családba is, noha a házastársak tegezik egymást. A másik községben, a vas megyei *Nemesmedvésen*, általában a vezetéknéven megszólítás használatos (*Sie Schopfen*), de magázáshoz kapcsolják. Az *en* képzőt azonban a nem családtagokkal szemben elhagyják. A keresztnévtől eltérő megszólításokban nem kereshetünk egyes vidéken dívó szokást, mert az eltérő községek vegyesen helyezkednek el *Vas*, *Sopron*, *Tolna* és *Pest* vármegyékben. A házastársnak az általánostól eltérő szólítása tehát helyi szokás és eredetüket is külön-külön kellene megkeresni. Célunk azonban az általános szokások megismerése, ezek közelebbi tanulmányozásának tehát itt nincs helye. *Keresztnéven szólítja házastársát* 94%, *máshogyan* 6%.

I. a) 3—4. *Tegezi-e a férj az asszonyt? Tegezi-e az asszony a férjet?* E kérdések adatai teljesen fedik az első kérdésben kapott adatokat. Férj és feleség kölcsönösen tegezik egymást, tehát a korábban található megkülönböztetésnek férj és feleség viszonyában (melyet egyrészt a feleség függő helyzete indokolt) a *Du~Ihr*, később *Du~Sie*, vagy pedig a nőnek kijáró udvariasság alapján álló magázásnak, vagy a kölcsönös megbecsülésen alapuló kölcsönös magázódásnak nem találjuk nyomát. Mielőtt a szülők és gyermekek viszonyát megállapítanánk, vessünk egy pillantást a házastársak közötti udvariassági formákra a múltban. Férj és feleség egymással való beszédére általános szabályok nincsenek. A korszellem azonban a családi életre is rányomja bélyegét. A középkor fel-

fogásának megfelelően a nő magázza férjét mint feljebbvalóját. A kölcsönös megbecsülés, illetőleg a nőtisztelet hozza azután a magázódást, sőt a címzések általános elterjedése, de különösen a *Herr* és *Frau* a családba is bekerül. A XVI. században *Sachsen* János Frigyes így ír feleségének: „Freuntlich, herzallerlybste gemahl, Ich will Deiner Liebden...“⁴⁷ Ugyancsak *Steinhausen* idézi a XVI. század nemesemberét, aki feleségét levelében „wohlgeborene Frau“-nak titulálja.⁴⁸ A magázódás általános szokás marad és legalábbis írásban *Herr* és *Frau*-nak szólítják egymást a polgári házasságok. Még a mai időkben is ingadozást látunk a bizalmas Du és a tiszteletteljes Sie között. A keresztnév használata polgári körökben általános, a *Vater*, *Mutter* vagy *Alter*-nek csak a bizalmas, kedveskedő beszédben van helye, vezetékneven pedig nem szólítják egymást.

I. a) 5. *Tegezik-e a szülők gyermekeiket?* 96·5% nem ismer semmi okot és jogcímet arra, hogy gyermekét ne tegezze. Csak egyetlenegy község van, ahol a korhatár (20—25 év) irányadó. Semmi más — férjhezmenés, házasság, diploma megszerzése stb. —, ami a történelem folyamán befolyásolta szülő és gyermek között a viszonyt, nem mérvado. A szülők feltétlen fölényükben általában teljesen biztosak, mint ahogy ez a megszólításban kifejezésre is jut. A korkülönbség tisztelete is világosan mutatkozik itt, miután feltétlenül közrejátsszik a szülők felsőbbbségi tudatának kialakításában. A kivételek jóformán megmagyarázhatatlanok. Már a testvérek tegeződnek, a nagyszülők is tegeznek unokáikat ezekben a községekben, csak éppen a szülők magázják gyermekeiket. Minden magyarázat tisztán feltevés. Lehet, hogy a cseléd és saját gyermekük között akarnak különbséget tenni. De miért nem tesznek különbséget a nagyszülők? Lehet előkelőség utánzása, vagy ami a legkevésbé valószínű, tiszteletadó jellege miatt. Általános szabályok levonásánál az elenyésző százalék figyelmen kívül hagyható, de mint különlegesség figyelemreméltó, mert megtalálható a nagyúri és felsőbb polgári családoknál, ahol rendszerint a leánygyermekkel

⁴⁷ *Steinhausen*, i. m. 1, 143. l.

⁴⁸ I. m. 2, 59. l.

szemben használja az apa. Számomra meglepő volt, hogy a gyermek növekedése, házassága és iskolázottsága nem hatnak a megszólításra. Már a XIX. és XX. század polgársága sem ismeri ezt a szokást, de a régebbi időkben, mint már előzőleg utaltam rá, bizony határt szabott a családban is a társadalmi előrejutás és feltételezhető volt, hogy éppen a falu életében, ahol a házasság például annyira jelentős, megtalálhatjuk nyomait. Hiánya mindenesetre a nép józanságát és a családépségbentartásához annyira fontos hagyományszeretetét mutatja. A feleletek megoszlása: *Igen* (tegezi) 96·5%, *nem* 3·5%.

I. a) 6. *Tegezik-e a gyermekek szüleiket?* A gyermeknek a szülőkhöz intézett megszólítása igen nagy mértékben tiszteletadó. A beérkezett válaszok fele feltétlen magázásról számol be. A tegezés a gyermek részéről mindenképen újkeletű. Csak 5% azoknak a községeknek száma, ahol mindig alkalmazzák, de a megjegyzésekből itt is kitűnik, hogy akkor is csak néhány családnál, vagy pedig hozzáfűzi az adatgyűjtő, hogy néhány családnál már mindig, vagy újabban sok helyen tegezik. Meglepő, hogy a bizalmas megszólítás a gyermekek korával együtt nem növekszik, hanem csökken. Leggyakrabban, hogy 4—5 éves kor után a gyermek már magázza szüleit, tehát az iskoláskorhoz való közeledéssel szülő és gyermek között a viszony tágul. Ez a magyarázat jogosult akkor, ha tekintetbe vesszük a válaszoknak azt a kb. 3%-át, mely a férjhezmenést, illetve házasodást szabja meg tegeződési hátnak. Az első kérdés világosan mutatta, hogy a szülő nem veszi tekintetbe a változást gyermeke családi állapotában, tehát nem lehet a tegeződés megszűnését tiszteletadó, egyenlő rangra helyező magázásnak tekinteni. Mihelyt a gyermek felnő, iskolába kerül; ha 14—15. életévét betölti, vagy megházasodik, kikerül a szorosabb családi körből: nem jogos már a bizalmas, közvetlen beszéd. A kérdés érdekességét fokozza, hogy ismerete nélkül azt gondolhatnánk, hogy a gyermeknek a társadalmi érintkezés általános szokása szerint bizonyos kort kell betöltenie, valamely iskolát elvégeznie, mesterséget kitanulnia stb., mindenképen érdemeket kell szereznie, míg szüleit tegezheti.

A 4—5 éves korhatárt még esetleg a gyermek értelmi fejlődésével is magyarázhatjuk. Kiskorában úgy beszél, aho-

gyan hozzá szólnak. Őt tegezik, tehát ő is tegez. 4—5 éves korban már különbséget tud tenni egyenrangú és feljebbvaló között és így az érzelmi tényező, a szülőkhöz való ragaszkodás háttérbe szorul az elsajátított illem mögött. Fokozottabban jogosult ez a magyarázat az 5—8 éves korban megszűnő tegezésnél, ahol a józan belátáshoz és utánzáshoz még az iskola tudatosan tiszteletadásra nevelő hatása is járul. A gyermek 14—15 éves korában általában már nem szorul arra, hogy szeretetét és ragaszkodását tegezéssel fejezze ki, mint a kisgyermek. Külön figyelmet érdemel a *komárom-megyei felsőgallaiaknak* az a szokása, hogy míg élőszóban sohasem tegezi a gyermek szüleit, írásban mégis így fordul hozzájuk. A feleletek megoszlása: *Soha nem tegezi szüleit* 56%, *4—5 éves korig* 25·2%, *5—8 éves korig* 5%, *8—12 éves korig* 3·4%, *14—15 éves korig* 2·6%, *2—3 éves korig* 1%, *férjhezmenésig* 2·6%, *mindig* 4·2%. A fenti megfigyelésekhez még csak azt szeretném hozzáfűzni, hogy ha gyermekeknek szüleikhez való viszonya, mint azt a megszólítás mutatja, mindig tiszteletadó volt. A tegeződés a társadalom egyéb osztályaiban is újkeletű, körülbelül a XIX. század derekán mutatkozik a polgárságnál jelentősebb mértékben. Eleinte csak olyan formában, hogy a leánygyermek anyjához, a fiúgyermek pedig apjához fordul a bizalmas *te* szócskával. A többség azonban ragaszkodik a tiszteletadó magázáshoz, sőt, legalábbis írásban, a *Herr Vater*-t is megköveteli.⁴⁹

I. a) 7—8. *Tegezik-e az unokák nagyszüleit? Tegezik-e a nagyszülők unokáikat?* A nagyszülők kivétel nélkül tegezik unokáikat, ami a szülőknél mondottakból logikusan következik. Hogy az unokáknak 22%-a mégis tegezi bizonyos korig a nagyszülőket, az előbbieken a kisgyermekokről és az iskolásokról adott magyarázatot csak megerősíti. Korhatár a

⁴⁹ Talán érdemes megjegyezni saját idevonatkozó tapasztalatomat is, hogy a mi polgárságunknak még abban a rétegében is, ahol a szülők és gyermekek közötti tegeződés általános, annak tiszteletlen voltát mindenképen érzik. A legritkább esetben fordul elő, hogy legalább a köszönésben a gyermek ne fordulna „kezeit esőkolom“-mal szüleikhez, mert a „szervusz“ pókhendiségétől maga is visszariad.

tegezéseknél nincs megadva, de az adatgyűjtők hozzáfűzik, hogy „csak a kisgyermeké” s maximálisan a 10 éveseknél állapítják meg a határt. Világosan látszik, milyen lassan hódít tért az újkeletű tegeződés szokása és, ha a szülőknél csekély százalékban jelentkezik is, a nagyszülőkkel szemben teljesen megszűnik. Miután az előbbi nemzedékben valószínűleg egyáltalában nem volt szokásban az, hogy a gyermek szüleit mindig tegezze, a mai nemzedék a nagyszülőkkel szemben csak a tiszteletadó magázást hallja és ehhez alkalmazkodik. A válaszok szerint: *Soha nem tegezi nagyszüleit 78%, csak kiskorában 22%.*

I. a) 9—10. *Idősebb testvér a fiatalabbat? Fiatalabb testvér az idősebbet?* A testvérek között már nagyrészt elmosódnak a koradta jogok. Idősebb testvér a fiatalabbat mindig tegezi, ez az idősebbet a beérkezett válaszok 95%-ában. Sohasem tegezi a fiatalabb az idősebbet két válasz szerint, a többi esetben az idősebb testvér házassága a határpont. Kitűnő illusztrálása ez a néhány példa is annak, hogy a falu életében milyen fontos a házasság, és mennyire változtat az egyén társadalmi helyzetén házassága. Erre egyébként teljesebb képet nyújt az I. b) 5. és I. b) 7. kérdések válaszainak vizsgálata. Ezek szerint: *Idősebb testvér a fiatalabbat tegezi 100%-ban, fiatalabb az idősebbet tegezi 95%-ban, fiatalabb az idősebbet nem tegezi 5%-ban.*

Még mielőtt a beházasodott rokonsággal való kapcsolatokra áttérnénk, vessünk egy pillantást a nép szűkebb családi életére, ahogyan ez az egymással való beszédből kitűnik. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a család kötelékeinek meglazulása, mely a városi középosztálynak súlyos és sokat tárgyalt kérdése, itt még nem fenyeget. Igaz, hogy a megszólítási forma esetleg egyesek szerint csak külső máz, csak felszín és mélyebb következtetések levonására nem alkalmas, mégis azt hiszem, nyugodtan állíthatom, hogy már az előbbi fejezetekből kiviláglottak az udvariassági nyelv alakulásának mindig mély és logikus lelki rúgói. Az a tény, hogy a családon belüli tegeződés tiszteletlen formáját is elvetik, vagy szüleikkel szemben csak szórványosan alkalmazzák, maga is kellőképpen bizonyítja, milyen világosan látják a megszólításban rejlő értékelést és a különböző alakokat tuda-

tosan, nem pedig ötletszerűen, vagy divat szokásainak hódolva használják fel.⁵⁰

I. a) 11. *A beházasodott rokonságot tegezik-e?* A beházasodott rokonsággal kapcsolatban kettős hatás nyilvánul meg. Az egyik, nagyobb százalék az, ahol teljes mértékben befogadják és úgy kezelik mint testvérüket, a szülők mint gyermekeiket; tehát tegezik őket. Beházasodott rokonságon általában a vőt, menyet, sógort, sógornőt értettem, miután a nászszülők közötti viszonyt a következő kérdés világítja meg közelebbről. A kisebb százalék viszont semmi változást sem tesz az eddig csak ismerős, most már rokonnal való beszédben, hanem továbbra is az eddig érvényben levő illemszabályokhoz alkalmazkodik. Tehát nőtleneknél és hajadonoknál a korkülönbséget, nős embereknél pedig házas voltát veszik tekintetbe. Egészen sajátos helyzetet csak néhány helyen teremt a rokoni kapcsolat. Így például abban a kevés számú községben, ahol bár általában szokásos a tegeződés, a beházasodott rokonokat soha nem tegezik. Teljesen egyedülálló a helyzet *Nagykovácsiban* (Pest vm.), ahol saját házas, vagy idősebb testvérüket nem magázzák a fiatalabbak, de már a házastárs idősebb testvérét igen. Itt önkéntelenül magyar hatásokra kell gondolnunk, miután a magyar nép családi életének illemtana írja elő, hogy a feleség urának idősebbik fiútestvérét „öregbik uram“-nak, az ifjabbat „kisebbik uram“-nak titulálja és mindkettőt magázza.⁵¹ A német községben a címzés elmarad, de a megszólítási udvariasság mindkét házafélre kötelező. A címzés, illetve cím, amely a beházasodott rokonságot a többi falubelitől megkülönbözteti, *Schwager* és *Schwägerin*, csak a 100%-ig német lakosságú *Palé* községben (Baranya vm., hegyháti járás, nagyarányban németlakta vidék) jelentkezik magyar hatásra a *bácsi, néni*

⁵⁰ *Réthei-Prikkel Marián*, Az úrhatnámság a magyar nyelvben. A Magyarság Néprajza, Budapest, 1937. 4. 222. l. A magyar nép szokásaiban is hasonló a viszony a családi élet és megszólítás között: „A családi viszony nagy hatással van a családtagok egymásközi megszólítására. A gazda és gazdasszony minden családtagot tegez, őket azonban valamennyien magázzák, kendezik.“

⁵¹ I. m. 222. l.

cím. A válaszok szerint: *Tegeződés van* 79·5%-ban, *magázódás* 6%-ban, *az általános szabály irányadó* 14·5%-ban.

I. a) 12. *Az asszony és férj szülei tegeződnek?* Az előbbi kérdés nagyrészt fiatalabb embereket érintett, ahol a tegezést méltán tekinthettük a befogadás biztos jelének. Ennél a kérdésnél nem szabad megtévesztenie bennünket a tegeződés feltűnő visszaesésének. Ne feledjük el, hogy itt házasemberekkel van dolgunk, és a rokon összetartozás bizalmas *Du*-jának a házasembert illető nagyrabecsült magázással kell megküzdnie. Meg kell gondolnunk, hogy házasembereket általában nem igen tegeznek a szűkebb családon, vagy a szoros baráti körön kívül. Hogy már most a házasság mennyire kapcsolja össze az eddig távolállókat, az esetenként változik. A megkérdezett községek mintegy egyharmadában teljes mértékben befogadják az új rokont a családba, tegeznek őket. A többieknél pedig ismét, mint általános irányelvet, a korkülönbséget veszik alapul. Az iskola és a barátság összekapcsoló hatása itt is megmutatkozik, amennyiben több helyen kaptam azt a választ, hogy „nem tegeződnek, csak ha iskolatársak voltak“, illetőleg csak „ha már azelőtt is ismerték egymást“. A válaszok szerint: *Tegeződik* 37·5%, *magázódik* 52·5%, *a korkülönbséget veszi alapul* 10%.

A fenti két kérdés megmutatja, hogy a család a faluban mennyire zárt egység. Oda bekerülni és annak teljesrangú tagjává lenni nehéz, sok esetben teljesen lehetetlen. Éppen a megszólítás finom eszköze az, amely a testvér és sógor, saját rokonság és nászszülők közötti kicsiny, de meglevő különbséget aláhúzza. A megszólítás a beházasodott rokonsággal szemben lehet hangsúlyozottan udvarias, de mindenestre távortartó, elkülönítő jellege van.

I. a) 13. *Komák, komaasszonyok tegeződnek-e?* A komák és komaasszonyok nem tartoznak ugyan a rokonsághoz, de kapcsolatuk sokszor szorosabb. Az ú. n. „lelki rokonság“ méltóság, viselője számára megtiszteltetés. Komolyan is veszik, és minden egyéb ismeretség és barátság fölé emelik. Az előbbieken a magázás elkülönítő jelentését figyelhettük meg, itt mint tiszteletadás jelentkezik. Számos helyről kapjuk azt a felvilágosítást, hogy, ha az ismerősök eddig tegeződtek is, mihelyt komaságba kerülnek, magázódásra térnek

át. Az öregebbeknél teljesen ismeretlen a tegezés, sőt sértés-zámba vennék. Vannak azután olyan községek, ahol a férfiak büszkébbek lelki rokoni mivoltukra és bár feleségeik tegeződhetnek, ők nem engednek a méltóságteljes és hivatalos magázódásból (*Nagykovácsi*, Pest vm.). De szerepel ennek fordítottja is (*Újbarok*, Fejér vm.). Ahol a tegeződés utat tör; ott nyilvánvalóan újabbkeletű szokás, mert *Udvariból* (Tolna vm.) meg is jegyzik, hogy a fiatalabbak már tegeznek egymást, ott is a falusi életben mindig ható korkülönbséget vesznek tekintetbe, semmiesetre sem vonják be a lelki rokonokat az egykorúak családi érintkezésének lazább, bizalmasabb érintkezési formái közé. Jogerőmet adhat, bár, mint az előbbiekből kitűnik, csak kis mértékben, a korábbi ismeretség alapján való tegeződés. Végeredményben: *Tegeződnek* 35·7%-ban, *magázódnak* 51%-ban, *a korkülönbséget tekintik* 10%-ban, *csak az egyik keresztszülő tegeződik* 3·3%-ban.

A családi kört elhagyva, kilépünk a falu társadalmába. A polgárihoz viszonyítva egyszerű társadalom ez, melynek egységes képét születési és hivatali rang nem bontja meg — csak a korkülönbség és a családi állapot alakítja ki a rangfokozatokat. A nép száján oly nagymértékben használatos *Du* gyökerei messzire nyúlnak és régi hagyományokat őriznek. Már a kezdet kezdetén ellenáll a parasztság az idegenből jövő többszámú megszólításnak és szívósan ragaszkodik a régi tegeződéshez, olyannyira, hogy még azt is nehezen szokja meg, hogy uraival szemben is használja. Idegenszerű értelme mindig megmarad és bizonyos bizalmatlan mellékíze van. A XVII. században még általános a nép körében.⁵² Csak lassan teszi a nép magáévá az uraktól elvetett megszólítási szokásokat és alkalmazza saját körén belül is. A felsőbb rétegek által éppen divatosnak talált alakot pedig kizárólag az „uraknak“ tartja fenn.

II. A falu társadalma.

I. b) 1. *Egynemű fiatalok tegeznek egymást?* Az egynemű fiatalok megszólításában a korkülönbség fontos szerepet ját-

⁵² Keller, A., i. m. 134. l. „Die trinkenden Bauern duzen den fremden Kriegsmann, ja auch den Bettelmönch, vom tölpischen Bauern wird der Kaiser geduzt.“

szik. Feltétlen tegeződésre a válaszoknak mintegy felében adódik példa. Kisebb mértékben a házasság szerepel mint határpont. Idősebb a fiatalabbat sok esetben tegezheti, de fiatalabb az idősebbet vagy soha, vagy csak meghatározott korkülönbség, átlagban 5—10 év, esetén. Látjuk tehát, hogy a kor, mely az idősebb nemzedéket a fiatalabbtól még külsőségeken is élesen elválasztja, már a fiatalság körében is tért hódít. Érdekes kapcsolatát adja a két elemnek a *Szomor* községben (Komárom vm.) dívó szokás, mely szerint ha két leány között van kb. 10 év korkülönbség, tegeznek egymást, ha az idősebb férjhezmegy, a fiatalabb magázza, ha a fiatalabb is férjhezmegy, a magázás tovább tart. Ha a fiatalabb meggy előbb férjhez, a tegezés megmarad. Már ebben a kérdésben, de általában a sokat emlegetett „korkülönbséggel” kapcsolatban szükség lenne az egykorúság fogalmának pontosabb körülhatárolására. Laza értelmével az adatgyűjtők is tisztában voltak és megjegyzéseikben igyekeztek is a kifejezést pontosabban megfogalmazni. Meghatározásaik szerint egykorúnak tekinthetjük azokat, akik között átlagban 1—5 év, de esetleg még 10 év korkülönbség is van. Az egykorúság fogalmának pontos körülírása nemcsak a nép körében okoz nehézségeket, gondoljunk csak arra, hogy saját mindennapi életünkben is mennyi nehézséget okoz az egykorúság eldöntése. A válaszok szerint: *Mindig tegeződik* 53%, *10 év korkülönbséig* 24%, *idősebb a fiatalabbat* 20%, *egykorúak* 11·5%, *fiatal az idősebbet nem* 3·5%, *fiatal az idősebbet házasodásig* 3·5%, *fiatal az idősebbet 10—15 év korkülönbséig* 8%.

I. b) 2. *Egyenemű házasembereket, asszonyokat is tegeznek a fiatalok?* Már az előbbieken utaltam arra, hogy a tegeződésnek mennyire határt szab a házasság. Világosabban látjuk ezt most, amikor a községek 41%-ában nem tegezhetik a fiatalok házas ismerőseiket. Csak mellékes szerepe van itt a korkülönbségnek. A modernebb felfogás, a barátság, közös iskola, közös munka jobban hat a fiatalság körében, ezzel magyarázható az 55%-nyi további tegeződés. A házasság elkülönítő, rangban emelő szerepét húzza alá néhány megjegyzés, így pl. *Szendehelyről* (Nógrád vm.) azt írják: „Az említett korkülönbség — 8—10 év — az irányadó és a házasság

is.“ Még 35 éves nem házast is tegeznek tízéves gyermekek, ha férjhezmegy, vagy megnősül: magázzák. A válaszok megoszlása: *Tegezik* 54·5%-ban, *magázzák* 41%-ban, a *korkülönbséget tekintik* 4·5%-ban.

I. b) 3.—b) 4. *Leányok tegezik-e a legényeket? Legények a leányokat?* Az eddig tapasztaltakhoz viszonyítva meglepő jelenséggel állunk itt szemben. A különmemű fiatalság az egymással való beszédben szinte kizárólag tegeződik. Mindazok az akadályok, melyek az egynemű fiatalságnál akadályokat gördítettek a bizalmas megszólítás használata elé, itt eltörpülnek; a másnemű idősebb voltát nem veszik tekintetbe és házassága is az általam ismert esetek közül csak kettőben — *Majs*, Tolna vm. és *Szigetbecse*, Pest vm. — lép fel gátlóan, amikor is a tegeződés nem a leány, hanem a legény házasságával szűnik meg. Ellentétben áll ez nemcsak az egyéb osztályok szokásaival, ahol a fiatal emberek tiszteletteljes udvariassága és a leányok tartózkodása mindig is elég nehezen átléphető határt vont a bizalmas tegeződés elé, de a magyar falu illemtanával is, ahol a legények ugyan mindig tegezik a leányokat, de azoktól elvárják, hogy avatás után már tiszteletadóbban forduljanak hozzájuk.⁵³ Erre emlékeztet a bácsbodrogmegyei *Vaskúton* az az illemszabály, mely szerint leányok legényeket csak 6—8 éves korukig tegezhetnek, de azok őket mindig tegezik. A válaszok szerint: *leányok tegezik a legényeket* 97·3%-ban, *leányok nem tegezik a legényeket* 2·7%-ban. Viszont *legények a leányokat*

⁵³ *Szendrey Zsigmond és Szendrey Akos: Szokások, A Magyarország néprajza. Bp., 1937. IV., 177. l. (Tegeződés.)* Az egy iskolába járó legények és leányok az avatásig tegezik egymást, de a legényavatástól kezdve a leánynak ez a joga megszűnik s magázással, kendezéssel, sőt néhol egyenesen urambátyámozással illedelemesedik. Ha a leány a tegezést fenntartja, a legény vagy megmondja neki „aperté“, hogy őt most már ne tegezze, vagy egy idősebb rokonasszonnyal megüzenteti. Ha azonban a tegezést továbbra is fenn akarja tartani, ezt bejelenti a leánynak, s a leány anyjának; ha a beleegyezést megkapja, pár nap múlva egy liter borral látogatóba megy és a leánnyal pertut iszik. Így van ez pl. Szatmárban; a visszautasítás nem sértés, nem ok haragra, de mégis annyit jelent, hogy a legényt, legalább egyelőre nem kívánják látogatónak.“

tegezik 95·5%-ban, legények a leányokat nem tegezik 4·5%-ban.

I. b) 5. *Leányok asszonyokat?* A kérdés tulajdonképen az I. b) 2. kérdés részletezése. Ha az I. b) 7. kérdéssel összevetjük, látjuk, hogy a tegeződés férfiaknál tartósabb. A házasság adta előnyöket és jogokat — ha ilyen apróságban is — az asszonyok tartják jobban szem előtt. Nem tegezi az asszonyokat a leányok 42%-a, mindig tegezi 10%. A többi 48%-ban a kor szab határt. Két új elemmel találkozunk. Az egyik, mely a korkülönbség fontosságát mutatja a házasságnál. *Ófaluban* (Baranya vm.) és *Püspöklakon* (Baranya vm.) az idősebb leány tegezheti a fiatalabb asszonyt. A másik pedig, ahol a korkülönbség helyébe bizonyos korhatár lép. Így *Fertőrákoson* (Sopron vm.) 35—40 éves, *Környén* (Komárom vm.) pedig 30 éves kort el nem ért asszonyokat tegezhetnek a leányok korkülönbségre való tekintet nélkül. A statisztikai kimutatást a legények és házasemberek viszonyának tárgyalása után adom, miután a kérdés főérdekessége az adatok összehasonlításában rejlik.

I. b) 7. *Legények házasembert?* A leányok asszonyokkal való tegeződéséhez viszonyítva szívélyesebb a viszony. Magázást csak 34·5%-nál találunk és a teljes tegeződés arányszáma nagyobb. A korábbi ismeretség is fontosabb. Ott elenyésző arányban szerepelt, itt 3·5%-ban az is irányadó. A korhatár mint feltétel csak egy esetben szerepel, ugyanúgy, mint a leányok és asszonyok viszonyában. Végeredményben tehát: *Leányok asszonyokat tegeznek 10%-ban, magáznak 42%-ban, a korkülönbség szab határt 48%-ban. Legények házasembert tegeznek 18%-ban, magáznak 35%-ban, a korkülönbség szab határt 44%-ban, korábbi ismeretség számít 3%-ban.*

I. b) 6.—b) 8. *Asszonyok leányokat (tegeznek-e)? Házasemberek legényeket?* Asszonyok leányokat, házasemberek legényeket úgyszólván mindig tegezhetnek. Új fogalomként jelenik meg az „úrileány“, akit természetesen udvariasabb megszólítás illet. Utalást korra és iskolára csak egy-egy esetben találtam. Ez az egyöntetűség megint csak a házasember fölényét mutatja a nem házassal szemben.

I. b) 9.—I. b) 10. *Asszonyok egymást? Házasemberek egymást?* Asszonyok és házasemberek nagyobbrészt tegezik

egymást. A korkülönbség mintegy kétötöd részben szabályozza a megszólítási alakot. Jelentőséggel bíró tényező még a rokonság és jóbarátság, amely 3·6%-ban előfeltétele a tegeződésnek. A korkülönbség itt is ugyanúgy nyilatkozik meg, mint a fiatalok beszédmodorában. *Tegeződnek* 56·4%-ban, a *korkülönbség szabályoz* 40%-ban, *rokonság, jóbarátság számít* 3·6%-ban.

I. b) 11.—I. b) 12. *Asszonyok más férjét? Férjek más feleségét?* Mig a különmemű fiatalság szinte kivétel nélkül tegeződött, és még a korkülönbség is csak kismértékben befolyásolta ezt a viszonyt, házasembereknél már több példát találunk az érintkezési módozatok megváltoztatására. Egyáltalán nem tegeznek egymást asszonyok és férjek 9%-ban. Újabb 9% csak a rokonságon, illetve jóbaráti körön belül tegeződik. Feltétlen tegezést találunk az esetek körülbelül egyharmadában. A többi esetekben a korkülönbség mérvadó. A legtöbb meghatározás az egykorúságot szabja feltételnek és a maximálisan megengedett korkülönbség 10 év. Érdekesek azok az esetek, ahol férfira és nőre különböző szabályok érvényesek. Ilyen pl. *Kakasdon* (Tolna vm.), ahol az asszonyok nem tegezhetik más férjét, férjek viszont igen más feleségét. Ennek a fordítottját látjuk *Keszöhidegkúton* (Tolna vm.) és *Szomoron* (Komárom vm.). Eltérést a két nemből a korkülönbséggel kapcsolatban a tolnamegyei *Kismányokon* észlelhetünk, ahol asszonyok valamivel tovább tegezhetik más férjét, mint azok más feleségét. A két fontos irányító, a korkülönbség és házasság itt egymás mellett haladva mutatkozik. Túlsúlyban még mindig a korkülönbség van, de a házasság is korlátokat emel az általánosan tegeződő fiatalosság elé. *Tegeződnek* 34·5%-ban, *magázódnak* 9%-ban, *rokonság, barátság számít* 9%-ban, *korkülönbség szabja meg* 47·5%-ban.

I. b) 13.—I. b) 14. *Tegeznek-e általában az öregek a fiatalokat? Idős emberek tegezhetnek-e mindenkit?* Mintegy összefoglalása az előbbi kérdéseknek az a kérdés, tegeznek-e általában az öregebbek a fiatalokat? Kivétel nélkül felállítható ez, mint általános szabály. A másik kérdésre, hogy milyen kortól kezdve tegezhetnek az öregek mindenkit, már nem kapunk olyan egységes választ. A korhatár igen széles

skálában ingadozik, 30—75 éves korig és sajnos, a legtöbb helyen nem is adják meg. Nyolc községben nincs meg az öregembereknek ez a joga. *Püspöklakon* (Baranya vm.) pedig tanult embereket nem tegezhetnek. Feltételezhetjük, hogy ez a korlátozás másutt is érvényben van, csak nem említik meg mint különlegességet. Idősebbek általában tegezik a fiatalokat 100%-ban, öregember tegezhet mindenkit 93%-ban, öregember nem tegezhet mindenkit 7%-ban.

Mielőtt egy lépéssel tovább bővítenénk vizsgálódásaink területét, s a falu kapcsolatát idegenekkel és más osztályok tagjaival is tanulmányaink tárgyává tennénk, foglaljuk össze mégegyszer a második csoportból levonható következtetéseket. A falu társadalmi életében is találunk rangszerű megoszlást. A választófalakat a korkülönbség, kisebb mértékben a korhatár és a házasság képezi. Ezek külön-külön, vagy együttesen hatva tagolják a falu népét. Az elkülönítés azonban nem szigorú és nem egységes, a kivételeken keresztül érvényesülnek a rokonság, jóbarátság, tehát az érzelmi momentumok időnként felülemelkednek az illemszabályokon. Egyik szabályra sem mondhatjuk, hogy vidékhez lenne kötve, még a kivételek is annyira szórványosan jelentkeznek, hogy bátran általánosíthatunk.

III. A falu és a falunkívüli társadalom.

II. 1. *Tesznek-e különbséget gazdagabb és szegényebb között a megszólításban?* Hogy ez a kérdés tulajdonképpen még az előbbi csoportba tartozik, az csak a feleletekből derül ki. Már a IV. fejezetben megpróbáltam ugyan magyarázatát keresni annak, hogy miért nem jelentkezik ez a megkülönböztetés az udvariassági beszédben is látható különbség formájában. Most ismét azt kell mondanom, hogy a felszín alatt egészen bizonyosan közrejátszik a szokások alakításában, de, mint a továbbiakból látni fogjuk és már fentebb is láttuk, az együttélés, közös szülőföld ereje legyőzi az anyagi különbség külső hangsúlyozását. Nem tesznek különbséget az esetek 88%-ában. A többieknel is nem annyira a vagyoni, mint a kötött helyzet a mérvadó. Cselédeket tegeznek az önálló gazdák. A gazdag-szegénykülönbség csak nyolc eset-

ben jut kifejezésre. Más a helyzet hivatalnokokkal és tanult emberekkel szemben. Az előljáróság tagjai magázzák egymást. *Nagyvejkén* (Tolna vm.) még kortársai is magázással tüntetik ki a bírót. A válaszok szerint: *nem tesz különbséget* 88%, *gazdag-szegény különbséget tesz* 7·3%, *egyéb különbséget tesz* 4·7%.

II. 2. *Ha nem tegeződnek, mi a beszéd formája egymás között?* Miután a falu magázódásában valamennyi megszólítási alak egymásmellett szerepel, de legalább kettőnek megkülönböztető használata legtöbb helyen feltűnik, itt más értéksorozatot kell felállítanunk, mint amelyet az első fejezetben tárgyaltunk. Legkevésbé udvarias az *es*. A tegezéshez legközelebbállónak tekintik, jelentése „ti“, de a nagyobb tisztelet kihangsúlyozására nem elegendő, értéke nem fedi az azonos jelentésű *ihr* értékét, csak a falu népe használja saját körén belül. Már az *er* használatában és értékelésében ingadozást látunk. Sok helyen még megtartotta eredeti, igen udvarias jelentését. Ha az értelmiséggel szemben csak kismértékben használják is, más falubeli idegenekre alkalmazva megtisztelő értelmű. Az egymásközötti magázódás legelterjedtebb alakja az *ihr*, az írásnyelv *sie*-je csak nagyon kevés helyen szerepel, mint egymásközötti magázódási alak. Úgynevezett *ihr*, *es* stb. vidékek nem állapíthatók meg, miután több magázódási forma szerepel nemcsak ugyanazon vidéken, szomszédos községekben, de még ugyanazon községen belül is. Ahol keveredés van, ott legtöbbször az *er*, illetőleg *es* mellett *ihr* használatos. Nem vet fel külön kérdést az az 5·4%, melyben állítólag mind a négy alakkal élnek egymásközött, mert valószínűségéhez erős kétely fér. A százalékos kimutatást majd a városi, illetve más falubeli viszonyokkal együtt fogom feltüntetni, mert igen érdekes, hogy az egyes megszólítási formák változása mint függ össze a megszólított hovatartozásával.

II. 3. *Más falubeli idegenek mit mondanak?* A más falubeli idegenekkel szemben változik a megszólítás is. Az udvarias *Ihr* száma emelkedik, ugyancsak szaporodik a *Sie* megszólítás is. Az esetek 30%-ában látunk eltérést a falubeli és az idegen megszólítása között. A tegezést teljesen száműzik a beszédből, illetve csak egy helyen, a tolnamegyei *Duna-*

kömlődön találkozunk vele. Ez az eltérés igen különböző jellegű lehet. Vagy tiszteletadás, mint azokban az esetekben, ahol a tegezést *sie* vagy *ihr* váltja fel, vagy az egymásközt szokásos *er* vagy *es*-hez járul. Eltávolító, bizonyos mértékben idegenkedő színezetet kap a megszólítás ott, ahol *sie* vagy *ihr* helyett *er*, illetőleg *es* szerepel. Határozott szabályokat nem látunk, a jelenség nem mindenütt egyformán jelentkezik, de mindenesetre látjuk, hogy még a más falubeli ismeretleneket sem tekintik egyenrangúnak. Még nagyobb az elkülönülési irányzat városi idegenekkel szemben.

II. 4. *Városi idegennek mit mondanak?* A városi idegenekkel szemben használt megszólításokban még jobban érvényesül az írott nyelv, illetve az iskolai nevelés hatása. 44%-ban szerepel *sie*, egyedül 10%-ban *ihr* és 23%-ot tesz ki azoknak a községeknek a száma, ahol más megszólítás mellett szerepel még a *sie* vagy *ihr* is. *es* egyedül csak két esetben, *er* csak négy esetben fordul elő. Ebből is látszik, hogy ez a két megszólítás mennyire a nép sajátja, belső értékében közeláll a bizalmas *du*-hoz. Bizonyos fokig tiszteletlen is. Nem használják ismeretlen szándékú idegennel szemben. Hasonlítsuk össze az egymásközötti magázás módjait az idegenek két kategóriájával.

Falubelieknek jár:		Falusi idegennek:		Városi idegennek:	
Ihr	37·0%	Ihr	44·6%	Ihr	10%
Sie	5·3%	Sie	6·0%	Sie	54%
Er	12·0%	Er	11·6%	Er	3%
Es	12·0%	Es	8·0%	Es	2%
Du	13·0%	Du	—		
minden	5·4%	minden	4·0%		
Sie és Ihr	6·2%	Sie és Ihr	7·0%	Sie és Ihr	25%
Er és Ihr	3·5%	Er és Ihr	3·0%		
Es és Ihr	2·0%				
Er és Es	2·0%	Er és Es	3·0%		

II. 5. *Betelepült más falubelit hogyan szólítanak?* Ezzel és a következő kérdéssel arra szerettem volna rávilágítani, hogy a falu népe mennyire hajlandó befogadni azt, aki idegenből jött és a faluban megtelepedett. Külön kérdést tettem

fel a beházasodott más falubeliekkel kapcsolatban, mert feltételezhető volt, hogy a házasság, a rokon kapcsolat révén hamarabb talál utat az idegen a falu zárt társadalmába. A betelepült más falubelit legtöbb helyen teljesen befogadják és a megszólításban nem tesznek különbséget őslakó és jövevény között. Csak 30%-ot tesz ki azoknak a falvaknak a száma, ahol ez a megkülönböztetés mégis megtalálható. Legtöbbször csak időleges a megszólítási mód eltérése, később már teljesen beolvadnak. Formája a tartózkodóbb, udvariasabb felé hajlik. Ahol a tegezés általános, ott *sie* jelenik meg helyette. Az *ihrt* is felváltja a *sie*. A korkülönbség szabta szabályok át-áttörnek, a fiatalabbakat csak rövid ideig magázzák. *Kalaznóban* (Tolna vm.) még a betelepült idegen nemzetiségét is tekintetbe veszik és „Ungar“, „Deutscher“-nek címezik őket.

II. 6. *Beházasodott más falubelit?* Házasság révén még könnyebben lehet teljesen bekerülni a faluba, mint betelepüléssel. A nem azonosítottak arányszáma itt csak 20%. A teljes beolvadásra irányuló törekvés itt még határozottabb, a különbségek jóval rövidebb időn belül tűnnek el teljesen, mint az előbbi esetben. 10%-ban tesznek különbséget beházasodottak és betelepültek között. Az idegeneknek kijáró udvariasági forma rendszerint *ihr*.

II. 7—8. *Idegen németet tegeznek? Idegen magyart tegeznek?* Mint láttuk, idegeneket — legyen az falusi vagy városi — nem tegeznek és még a faluhoz közelebb került idegenekkel szemben is tartózkodóak. A fenti általános kérdések vizsgálata nemzetiségi szempontból, feltétlenül a nemzetiségi öntudat, a nemzetiségi összetartozás érzésének fokát fogja mutatni. Azt tapasztaljuk, hogy míg idegen magyart csak nagyon ritkán, kb. 10%-ban, akkor is bizonyos előfeltételek (házasság, jóbarátság) mellett tegeznek, mert mint *Grábóc* (Tolna vm.) tanítója megjegyzi, „kevesebb a bizalmas viszony“; addig az idegen némettel hamarabb kerülnek olyan bizalmas viszonyba, hogy tegeződhetnek, illetve német voltak már eleve feljogosít a tegeződésre. Feltétlenül tegeződnek velük az általam ismert községek 20%-ban. Természetes, hogy a korkülönbség és uriasabb külső befolyásolja a viszonyt, de hallunk olyan véleményt is, hogy „nálunk a

német a maga fajtáját, ha ismerős, ha idegen, lehetőleg tegezi, holott sokszor nagy köztük a korkülönbség“ (*Jakabháza*, Vas m.), vagy pedig, hogy falubeliek és idegen németek általában tegeződnek (*Vaskeresztes*, Vas vm.).

II. 9. *Városi embert magáznak?* Városi idegeneket 90%-ban magáznak. Kivételt képeznek a közeli ismerősök, rokonok és nem úriás külsejű városi emberek. *A városi embert magázzák* 90%-ban, *tegezik* 10%-ban.

II. 10. *A falubeli értelmiséget hogyan szólítják?* A falubeli értelmiség helyzete egészen különleges. Ők azok az urak, akikkel a nép állandó érintkezésben áll, a velük való beszédben tehát tulajdonképen két indítéknak kellene közrejátszania, az ismertségnek és az urak, feljebbvalók, hivatalnokok iránti tiszteletnek. Azt látjuk, hogy — nem kis mértékben az iskolai nevelés hatása alatt — az utóbbi van túlsúlyban. Velük szemben is igen nagy százalékban használatos az iskolában tanult *sie*, vagy az eredetileg is udvariasabbnak tartott *ihr*. 3·5%-ban magyarul szólítják meg őket, de könnyen csap át beszédük németbe: *Tanító néni, seid ihr so gut* (*Pilisborosjenő*, Pest vm.). Sok helyen a pusztá megszólítás nem elég a tisztelet illusztrálására, ezért a *Herr* vagy *Frau* címzést használják. Így használatos: *Sie* 60%-ban, *Ihr* 20%-ban, *magyar címzés* 3·5%-ban, *Herr, Frau* 23%-ban.

Ezzel tulajdonképen le is zártuk a megszólítás adta lehetőségek vizsgálatát. Az egyes alakok értékét és megkülönböztetését világosan láttuk, most olyan területre lépünk át, ahol az udvariassági nyelv nem elégedhetett meg a megszólításokkal, így címzéseket és címeket kellett alkalmaznia, illetve alkotnia. A nép ugyanis nem vehette át más társadalmi osztályok címzéseit. A *Herr* eredeti értelme annyira magafölélemelő és tiszteletadó, sőt alázatos volt, hogy a nép elegendőnek ítélte már a XVI. században a feljebbvalóival szemben való használatra, a hozzájövő jelzőket nem fogadta el, így a pusztá *Herr*-t nem alkalmazhatta saját körén belül. A *Bruder* és *Freund*, mint már előbb láttuk, nem maradt fenn sokáig. A *Vetter* és *Base* analógiás képzések, ugyancsak a rokon kapcsolatból indulnak ki, de később elvesztik eredeti jelentésüket.

Címzés.

III. 1. *Hogyan szólítják egymást a falubeliek?* Ennél a kérdésnél meg kell különböztetnünk az egykorúak, fiatalabbak, fiatalok közötti szokásokat az idősebbekkel való érintkezésben használtaktól. Bár arra a kérdésre, hogy vezetékneven, vagy keresztnéven szólítják-e egymást, aránylag kevés válasz érkezett. Minthogy azonban válaszok szerint a keresztnév használata négyszeresen felülmúlja a vezetéknevét, megállapíthatjuk, hogy általánosabb szokás a keresztnév használata. A kérdés második részében két kérdésre kapunk választ. Először a név és megszólítás elhelyezkedése mutatja a magyar hatások nagyságát. *Vetter Johann* németes; *Johann Vetter* magyaros alak. 65%-ban a magyaros szórendet követik, újabb 26% az, ahol ingadozást látunk, tehát mindkét módozat előfordul. Az esetek 9%-ában magyar megszólítás — *bácsi, néni* —, 5%-ában pedig a *Vetter, Base, Muhme* név nélkül szerepel. A vezetéknev használata itt is eltörpül a keresztnév mellett. A *Muhme* ritkábban fordul elő, mint a *Base* (9%—82%). Előbbi inkább a nyugatmagyarországi részekben jelentkezik (Sopron, Moson és Vas vármegyék). A használat megoszlása: Fiatalokat szólítanak: vezetékneven 11%-ban, keresztnéven 35%-ban. Idősebbeket szólítanak: vezetékneven + *Vetter* 95%-ban (ingadozás található 11%-ban), keresztnéven + *Vetter* 55%-ban, *Vetter* + keresztnéven 77%-ban (ingadozás található 15%-ban), csak *Vetter, Base, Muhme* 5%-ban, magyarul 9%-ban.

III. 2. *Más falubelit hogyan szólítanak?* Kérdésemmel arra szerettem volna feleletet kapni, hogy idegen falubelivel szemben is alkalmazzák-e a *Vetter* stb. címzéseket, de az adatgyűjtők azonosnak vették a kérdést II. 3.-kal és nem is feleltek rá külön.

III. 3. *Városi embernek mit mondanak?* A kérdés első felére már az előbbieik folyamán kaptunk választ. Itt az a kérdés maradt fenn, hogy *úr*-nak tekintik-e a városi embert és *Herr*-nek titulálják-e? Látjuk, hogy nagy százalékban urazzák, sőt *nagyságos urazzák* őket. Mindkettőt is szokták használni, ami arra vall, hogy már helyenként különbséget tesznek a városi ember kiléte szerint. Ez természetes is, mint

több megjegyzésből látjuk. A megkülönböztetésre idegeneknél a külső ad alapot.⁵⁴ A következőket használják: *Herr* 58%-ban, *gnädiger Herr* 13%-ban, *gnädiger Herr* vagy *Herr* 20%-ban, *egyiket sem használják* 9%-ban. A falusi értelmiség címzésére vonatkozó kérdésekkel kapcsolatban már előzőleg láttuk, hogy a *Herr*-t általában használják. Itt tulajdonképpen az udvariassági nyelvről mellékvágányra térünk, ugyanis különösen a nőknél alkalmazott címzéseknél azt fogjuk látni, mint alakítja át a népnyelv sajátos képzők hozzáragasztásával, vagy régies kifejezések megőrzésével az irodalmi nyelvet.

III. 4. *Hogyan szólítják a katolikus papot?* A katolikus papot vagy *Herr Pfarrer*-nek, vagy *Herr Geistlicher*-nek, esetleg *geistlicher Herr*-nek (tisztelendő úr) szólítják. Csak kis arányszámban szerepel a *Hochwürden* vagy *hochwürdig* *Herr*. 3%-ban magyarul szólítják papjaikat. A megszólítások megoszlása a válaszok szerint: *Herr Pfarrer* 49%-ban, *Geistlicher* 37%-ban, *Hochwürdig* 10%-ban, *magyar* 3%-ban.

III. 5. a) *Hogyan szólítják a protestáns papot?* Csak harminc protestáns, illetve vegyesvallású községből kaptam választ. A megszólítás csak egyes esetekben tér el a katolikus papokétól: *der Predikator* (*Etyek*, *Fejér* vm.); *Herr N. N.* (*Fertőboz*, *Sopron* vm.); *Herr Senior* (*Ágfalva*, *Sopron* vm.); *Kalviner* (*Soroksár*, *Pest* vm.). Tehát: *Geistlicher* 80%-ban, *Pfarrer* 13%-ban, *egyéb* 7%-ban.

III. 5. b) *Hogyan szólítják a protestáns papok feleségét?* A protestáns papok feleségének címzése 25 esetben *geistliche Frau*, de találunk példákat *Frau Pfarrerin* (*Szabadi*, *Somogy* vm.); *Frau Predikator*, *Kalvinerin*, *Pfarressen* (*Somogydöröcske*, *Somogy* vm.); *Paresin* (*Torvaj-Lullatelep*, *Somogy* vm.) és *Frau N. N.*-re is. Már itt feltűnik a későbbiekben megfigyelhető *-in* képző. A férj foglalkozásához kapcsolják a feleség megszólítását. Nem mint az az irodalmi nyelvben

⁵⁴ *Gerényes* (*Baranya* vm.): „Az attól függ, mi dukál, lehet miniszter is, de lehet csirkefogó is“, *Ivándárda* (*Baranya* vm.): „A városi ember külseje után szokták a megnevezést, illetve titlust megadni.“

szokásos, csak *Frau* eljehelyezésével, hanem a nőnemű *-in* képző hozzátételével is. A *geistliche Frau* és *Frau Geistliche* váltakozása ismét a magyar nyelv hatását mutatja.

III. 6. a) *Hogyan szólítják a tanítót* (főtanító, osztálytanító, igazgató)? A *Herr Lehrer* címzés majdnem teljesen kiszorította a régebbi *Schulmeister*-t, illetve *Schullehrer*-t. Magyarul aránylag kevés helyen szólítják a tanítóságot. (Olyan iskoláknak írtam, ahol németnyelvű tanítást kellett 1941. nyarától bevezetni.) Az igazgató, ahol van: *Herr Direktor*. Különös figyelmet a kivételek érdemelnek, ezek nagyrészt a tanító és főtanító közötti különbséget fejezik ki eredeti módon. Így: *großer Herr Lehrer*, *kleiner Herr Lehrer* (*Keszőhidegkút*, (Tolna vm.); *Oberlehrer*, *Klassenlehrer* (*Somberek*, Baranya vm.); *erster Lehrer*, *zweiter Lehrer* (*Szárazd*, Tolna vm. és *Udvári*, Tolna vm.); *Oberlehrer*, *Unterrlehrer* (*Szentlászló*, Somogy vm.); *Herr N. N.* (*Vértestolna*, Komárom vm.). A válaszok szerint *Herr Lehrer*-t használnak 86%-ban, *Schulmeister*, *Schullehrer*-t 9%-ban, magyar megszólítást 5%-ban.

III. 6. b) *Hogyan szólítják a tanító feleségét?* Az előbbi kérdésben már találkoztunk az *-in* képzővel. Itt az esetek 76%-ában használják és csak 10% az írásnyelv szerint is helyes *Frau Lehrer*, 7%-ban szólítják őket *gnädige Frau*-nak és előfordul a „nagysága“ és „nagyságos asszony“ is. Mint látjuk, a nők jobban ragaszkodnak az előkelőbbnek tartott címzéshez, mint férjeik. Ott is, ahol a férjet nem szólítják néven, a feleséget *Frau N.*-nek titulálják. Az érdekes képzésmód miatt érdemel figyelmet a *Lehresin* (*Torvaj-Lullatelep*, Somogy vm.).⁵⁵ A *Frau Leurin* (*Ófalu*, Baranya vm.); *Frau Lehrin* (*Lehrer*, *Lehrin*, *Mórággy*, Tolna vm.) és a *Lehrerfrau* (*Keszőhidegkút*, Tolna vm.). A megszólítások gyakorisága százalékban: *Frau Lehrerin* 76%, *Frau Lehrer* 20%, *Frau N.* 5%, *egyéb* 9%.

III. 7. a) *Hogyan szólítják a jegyzőt, főjegyzőt?* Kivétel nélküli címzés *Herr Notar* vagy *Obernotar* (*Notär*, *Notari* tájszólás szerint).

⁵⁵ Egyetlen beérkezett adat s így egyelőre további megállapításokra nem alkalmas.

III. 7. b) *Hogyan szólítják a jegyző feleségét?* A tanító-nékhöz viszonyítva emelkedik az írásnyelv szerinti címzés százaléka (*Frau Notär*), viszont kevesebb a *Frau Notarin*. Ennek magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy sok helyen a tanító felesége a tanítónő, azonkívül a tanítónőre alkalmazott címet könnyen viszik át a tanítónéra is. 6% a magyar nagyságos asszony, 14% a *gnädige Frau*. Csak egy helyen találjuk (*Szigetcsép*, Pest vm.) a tulajdonképpen jogos tekintetes asszonyt. Teljesen elüthető címek: *Notari Frau* (*Nagykovácsi*, Pest vm.), *Notarisen* (*Somogydöröcske*, Somogy vm.); és *Notar sein Weib* (*Soroksár*, Pest vm.). A megszólítások gyakorisága százalékban: *Frau Notar* 40%, *Frau Notarin* 35%, *gnädige Frau* 14%, *nagyságos asszony* 6%, egyéb 5%.

III. 8. a) *Hogyan szólítják a bírót?* A bíró már nem tartozik az ú. n. urak közé, jegyző, tanító, éppen ezért a *Herr* címzés sem feltétlenül jár neki. Vagy csak egyszerűen *Richter* vagy *Richter Vetter*, tehát kompromisszumos megoldáshoz jut a finoman megkülönböztető udvariassági nyelv. Magyarul a bírót kevés helyen szólítják, ugyanott a többi notabilitást is magyarul szólítják, annak ellenére, hogy a község száz százalékig, illetve túlnyomó részben német anyanyelvű. *Lapáncsán* (Baranya vm.) annyira nem tüntetik ki a bírót, hogy, mint a többi falubelit, néven szólítják. Százalékban: *Herr Richter* 68·5%, *Richter* 28%, *Richter Vetter* 6·5%.

III. 8. b) *Hogyan szólítják a bíró feleségét?* A bíró felesége még kevésbé különbözik a többi falubelitől, mint férje. 10%-ban úgy szólítják, mint a többi asszonyt, 5·7%-ban pedig csak *Richter* (*Richters*) címet tesznek a *Base* elé. *Frau Richter* csak 21%, ami mutatja, hogy általában nem érzik fontosnak vele szemben az írásnyelv, tehát a válogatott beszéd használatát. Magyarul ott szólítják, ahol a bírót is. *Ajka-
rendeken* (Veszprém vm.-ben) nem a *Richter*-hez, hanem a *Vetter*-hez teszik az *in*-t (*Richter Vetterin*); *Soroksáron* ugyanaz a címzés, mint amit a jegyzőnél láttunk (*Richter sein Weib*); *Somogydöröcskén* pedig megint a *-sen* képzővel találkozunk (*Richtersen*). Százalékban: *Frau Richter* 21%, *Frau Richterin* 48·5%, mint mást 10%, *Richter Base* 5·7%.

III. 9. *Hogyan szólítják a tanítónőt?* A tanítónőknek aránylag nagy százalékát szólítják magyarul. A többinél vagy csak *Fräulein* vagy *Frau*, illetve *Fräulein Lehrerin*-t látunk. Kivételek: *Lehrerfrau*, *Lehrerfräulein* (Fertőrákos, Sopron vm.); *Lehresfräulein* (Hegyhátmaróc, Baranya vm.); *Frau Lehrer* (Kismányok, Tolna vm.); *Schulfräulein* (Soroksár, Pest vm.); *Lehre néni*, *Lehre kisasszony* (Bátaszék, Baranya vm.). Ez utóbbi érdekes keveredése németnek és magyaroknak, szinte teljesen fedve a lakosság százalékarányát. A többi notabilitásnál nem találjuk meg ezt a vegyes címzést. Százalékban: *Fräulein* 16%, *Frau v. Fräulein Lehrerin* 65%, magyar 17%.

III. 10. *Hogyan szólítják a postáskisasszonyt?* A postáskisasszony címzése *Postfräulein* (Postfrau). A régiesebb kifejezés — *Postmeister* itt is kisebb arányban jelentkezik. Mint ahogy a tanítónőket, úgy őket is több helyen csak *Fräulein*-nek szólítják, foglalkozásuk megjelölése nélkül, jelezve azt, hogy a faluban „kisasszony“ címzés senki mást nem illethet. *Gnädige Frau* és *Gnädiges Fräulein* csak egy-egy esetben fordul elő. Egészen sajátos a *Postmädl* elnevezés a somogy megyei Szentlászlón. Százalékban: *Postfrau* vagy *Postfräulein* 50%, *Postmeisterin* 17%, *Frau* vagy *Fräulein* 15%, magyarul 10%, egyéb 8%.

III. 11—12. *Hogyan szólítják az orvost? Hogyan szólítják a gyógyszerészt?* Az orvos és gyógyszerész — ha van is a faluban — már sokkal kevésbé tartozik a nép életébe, mint a pap, tanító vagy jegyző. Szinte kivétel nélkül *Herr Doktor*, illetve *Herr Apotheker*-nek szólítják őket. Csak egy községben (*Udvari*, Tolna vm.) *Gnädiger Herr* mind a kettő, *Vértestolnán* (Komárom vm.) pedig teljesen elhagyják még a doktori címet is és egyszerűen *Herr N.*-nel fordulnak hozzá. Egy hely van, ahol az orvosnak nem a címe, hanem a foglalkozása jut kifejezésre: *Herr Arzt* (*Hetvehely*, Baranya vm.). Százalékban: *Herr Doktor* 92%, magyarul 6%, egyéb 2%; *Herr Apotheker* 89%, magyarul 8%, egyéb 3%.

III. 13. *Hogyan szólítják a főszolgabíró?* A főszolgabíró a legnagyobb úr, akivel a nép viszonylag élénk kapcsolatot tart fenn. Ez meg is nyilvánul a megszólításban, mert aránylag itt találunk a legtöbb *Gnädiger* címzést. Már a szolgál

bírót általában csak *Herr Stuhlrichter*-nek titulálják. A községek 8%-ában nem használják a *Herr Oberstuhlrichter* címet. Feltételezhetően azért, mert már a *Stuhlrichter*-t is annyira magas titulushoz tartják, hogy fölösleges lenne azt még fokozni. Két községet találunk, ahol a főszolgabíró és nagyságos úr fogalma annyira egy, hogy név vagy cím hozzátétele nélkül pusztán *gnädiger Herr*-rel szólítják őket. Ott azután ez a címzés nem is illet meg senki mást. Az már gyakrabban előfordul, hogy címe elé teszik a címzést. Egészen sajátos kivétel a *gnädiger Herr Vater* a veszprémmegyei *Ajkarendeken*. Százalékban: *Herr Oberstuhlrichter* 61%, *Herr Stuhlrichter* 8%, *Gnädiger Herr Oberstuhlrichter* 15%, *magyarul* 7%, *egyéb* 8%.

III. 14. *Hogyan szólítják a szolgabírót?* Feltűnő, hogy a szolgabírónak csak 5%-a a *gnädiger Herr*, szemben a főszolgabírák 15%-ával. A szokástól eltérő címzést csak két helyen találunk: *Herr Oberrichter* — a főszolgabíró volt a *Herr Stuhlrichter* (Újszentiván, Torontál vm.); *gnädiger Herr Unterstuhlrichter* — v. ö. *Oberstuhlrichter* (Püspöklak, Baranya vm.). *Herr Stuhlrichter* 86·5%, *gnädiger Herr Stuhlrichter* 5%, *magyarul* 8·4%, *egyéb* 2%.

III. 15. *Használatos-e a „Herr“ megszólítás?* Kikkel szemben? Míg a kérdés első részére már tulajdonképpen kapunk választ, a második felére adott válaszokból kitűnik, mik azok a feltételek, amelyekhez a nép az „úr“ fogalmát kapcsolja. Százalékos táblázat felállítása a válaszok sokfélesége miatt lehetetlen. Csupán azt lehet mondani, hogy a válaszok 90%-ban használják a címzést. Megjelennek itt a *Herr* meghatározásában mindazok az indítékok, melyek a társadalom magasabb rétegeiben címzések kialakulását befolyásolták. Túlnyomó részben *úr* minden tanult, sőt tanultnak látszó ember, főleg a tisztviselők. Látjuk a tudás, a képzettség értékelését. De kapunk olyan választ is, hogy a címzés megillet „minden kabátos embert“, vagy egyszerűen „urakat“. Itt jelentkezik a születési megkülönböztetés. Az anyagi különség játszik közre azoknál a feleleteknél, ahol a „jobb módúakat“, vagy „jobb ruhájút“ tisztelik így. A *Herr* megtisztelő voltát mutatja, hogy néha a bírót, vagy egyszerűbb embereket is így szólítanak, ha valami tisztségük van. Elkülönítő

jellegét pedig az mutatja, hogy van község, ahol az idegenből odaszakadt iparcsokat, kereskedőket illeti meg a címzés, másutt pedig földművesek használják iparosokkal szemben és viszont.

III. 16. *Tesznek hozzá jelzöt?* Egyáltalán nem tesznek a *Herr*-hez jelzöt 60%-ban. Ha tesznek is, az túlnyomó részben *gnädiger* és mindig feltételhez van kötve. A feltétel rendszerint az, hogy az illető nagyobb úr legyen. Többnyire csak a főszolgabíró, vagy képviselőt tekintik annak. *Lieber Herr*, ha előfordul is, csak az előbbi mellett találjuk, önálló címzés-ként soha. A *Wohlgeborener Herr* csak két esetben fordul elő. Ahol nincs megadva a magasabb állás, ott is megjegyzik, hogy a jelzős összetétel csak néha használatos. *Bácsbokodon* (Bács-Bodrog vm.) pedig csak írásban használatos. A használat százalékos megoszlása: *nem tesznek jelzöt* 58%-ban, *gnädiger Herr*-t használják 37.7%-ban, *lieber Herr*-t 8%-ban, *wohlgeborener Herr*-t 1.8%-ban.

III. 17—18. *A környéken lakó nagybirtokost, földesurat hogyan szólítják? Milyen megszólítás illeti?* A környéki földbirtokossal való kapcsolatáról csak 48 község számol be. Az őket illető megszólítás *sie*, a címzések pedig már tulajdonképpen kívül esnek a falu szokásainak vizsgálatán, mert a feleletekből kitűnik, hogy teljesen a kívülről jött, felülről rájuk kényszerített és tudatosan eltanult címzéseket használják (nagyságos úr, méltóságos úr, *Herr Graf*, *Baron*, *Durchlaucht*, stb.). Látjuk megint a magyar és német címzések keveredését a *gnädiger herceg*-ben (*Kurd*, Tolna vm.).

Cseléd és gazda viszonya.

III. 19—20. *Cselédet a saját gazdája hogyan szólítja? Cselédet más önálló gazda hogyan szólítja?* A függő helyzet, amelyben a cseléd gazdájával szemben van, főleg a megszólításban jut kifejezésre, amennyiben saját gazda 75%-ban, idegen gazda pedig még nagyobb arányszámban tegezi a cselédeket. Itt is szóhoz jut a korkülönbség. Ez annyira fontos, hogy a válaszok 14%-ában még saját cselédjét sem tegezi a gazda, ha az nálánál idősebb. Ha magázza, akkor úgy szólítja, mint a többi falubelit (*Vetter*, stb.). A címzésben a

puszta keresztnév a legtöbb. Mérvadó itt is a korkülönbség, mert idősebbeket inkább szólítanak vezetékneven és teszik hozzá a címzést. *Soroksáron* (Pest vm.) a német cselédet magázzák, a magyart tegezik. A megszólításban saját és más gazda részéről nincs nagy különbség. A címzésben több a keresztnév, kevesebb a vezetéknev, a korkülönbség is csak kisebb arányban enyhíti az alárendelő letegezést. Elmarad azonban a *Vetter*, vagy *Base*, amely nyilvánvalóan a házhoz, családhoz tartozást fejezi ki.

A kérdőív alapján végigmenve a falun, megfigyelhetjük, hogy a megszólítás és címzés éppen olyan hű tükkrét adja a nép rangbéli tagozódásának, mint ahogyan azt a korábbiakban a felsőbb társadalmi rétegeknél láttuk.

VI.

A mai magyarországi németiség megszólítási és címzési szokásainak összefoglaló vizsgálata a kérdőívek alapján.

„*Duzen ist bäuerisch!*“

XVII. századbeli szállóige.

Miután az idevonatkozó forrásmunkákból kellő tájékozódást nyertem a megszólítás és címzés kialakulására, értékére és századokon át való fejlődésére vonatkozóan, természetesen érdekelt, melyek a ma érvényben levő szokások. Nem figyelhettem meg a harmadik birodalom ilyenirányú szokásait. A mai Németország átalakulóban levő társadalmában e szokások még nem alakulhattak ki annyira, hogy általánosak és szabályokba rögzíthetők lennének. Az a néhány levél, amelyet Németországból kaptam, csak bizonytalan felvilágosítást adott kérdéseimre. Vagy a teljesen egyenrangúsító *Du*-ért lelkesedtek vagy pedig a század elején uralkodó szokásokról számoltak be, mellőzve a monarchikus állam katona-, nemes- és hivatalnoktiszteletét, de azért ragaszkodva a régi címzésekhez.

Schwartz Elemér egyetemi tanár tanácsára és útmutatásai alapján a magyarországi német községekbe küldtem szét kérdőíveimet, hogy így nyerjek képet a hazai németiség körében ma dívó szokásokról. Jól meg kell gondolnunk azonban, még mielőtt a kérdőívek vizsgálatába kezdenénk, hogy az eddig tárgyalt társadalmi rétegtől teljesen elütő osztállyal van dolgunk. A parasztság megőrizte és felhasználta a polgárság által divatjamultnak nyilvánított és elvetett megszólítási formákat. Új címzések helyett a régiek variálásával hangsúlyozta ki a finom különbségeket. Születési és hivatali

rangkülönbség itt nem játszhatott szerepet. Ezt eleve kizárta az, hogy minden egyén egy közösségnek, a falunak, nagyjából egyenrangú, egyenlő származású tagja s hogy e tagokból magasabb hivatalnok csekély számban kerül ki. Az egyetlen falusi méltóság a *bírói*. Ezzel szemben, mint láttuk, kellő tiszteletet tanúsítanak. Ha a két előbbi indok jelentéktelenné vált, annál inkább előtérbe került a *korkülönbség*.

Kérdőíveim összeállításánál a következő szempontok vezettek. Elsősorban szerettem volna betekintést nyerni a nép családi helyzetébe. Érdekelt, hogy a családi élet szervezete milyen mértékben jut kifejezésre a megszólításban, mi a családtagok viszonya egymáshoz; tisztelet és bizalom milyen arányban állanak egymással. A beházasodott rokonságra vonatkozó kérdéseimmel pedig a családi közösség és egyenjogúság kiterjedésére szerettem volna rávilágítani. Nem hagyhattam figyelmen kívül a „lelki rokonok“, komák, komaasszonyok, kapcsolatát sem.

A következő kérdés csoport a falu belső életében szokásos megszólításokra vonatkozott. Kíváncsi voltam, mi szabályozza az egymásközötti érintkezés módozatait. Már kérdéseimben utaltam a korkülönbségre és házasságra. Őszintén szólva, nem is sejtettem, hogy a falusi társadalmi élet főereire tapintok.

Eddigi kérdéseim csak általában a tegezést-magázást állították szembe egymással, mert a magázás formájának azonnali részletes közlésével nem akartam megzavarni az amúgy is szokatlan kérdések elé állított adatgyűjtőt. Ezeknek azután külön kérdés csoportot szenteltem, mely egyben hivatva volt megmutatni az őslakók viszonyát a betelepült és beházasodott jövevényekhez, a városi, vagy más falubeli idegenekkel és a saját falubeli értelmiséggel való kapcsolat-tal szemben. Mindezideig csak a megszólítással foglalkoztam s csak kérdőívem harmadik, tulajdonképpen negyedik részében tértem rá a címzésekre. Ahol más címzést nem igen ismernek, ott címzésnek tekinthetjük elsősorban a *Herr*-t és ennek gyéren előforduló jelzős változatait, sőt az egymásközött használatos *Vetter*, *Base*, *Muhme*-t is.

A kérdőívek ilyen részletes tárgyalásánál a könnyű áttekinthetőség és a logikai csoportok lehetőség szerinti be-

tartása mellett még más, gyakorlati szempont is vezetett. Nem akartam a szorosán egymásután következő kérdések szemkápráztató tömkelegével elijeszteni a válaszadókat.

A fenti beosztás által adódó kép túlságosan széteső és így a kérdések egyenkinti tárgyalása után szeretném egy egységes képbe foglalni a mai magyarországi német falvak társadalmi tagozódását, ahogyan ez az udvariassági nyelv tükrében mutatkozik. A legcélravezetőbbnek tartom az egyes megszólítások és címzések külön-külön való tárgyalását.

Az első és legelterjedtebb megszólítási forma a *Du*. Tegezés és tegeződés egyaránt megjelenik a kérdőívekben. Nézzük meg először, ki az, akit mindig tegeznek és mi ad jogot a mások feltétlen tegezésére. Szülők gyermekeiket, nagyszülők unokáikat mindig tegezhetik. Ez a *tekintélyen* és *hatalmi* különbségen alapuló rangsort mutatja. Ezzel szoros kapcsolatban áll a gazdának eselédjéhez intézett tegező szava. Igen érdekes az, hogy a gazdák a saját eselédeiknél helyenként tekintetbe veszik ezek korát, az együtt töltött gyermekkort vagy más érdemeket, és ilyenkor magázással tüntetik ki őket; a független idegen gazda általában csak tegezésre méltatja a eselédnépet. A *korkülönbség* hatásaiban nem annyira a családban, mint inkább idegenek között jelentkeznek. Az átlagos korkülönbség, melyen túl a fiatalabb már nem tegezheti vissza az idősebbet, 4—10 év között ingadozik. Kevés azoknak a községeknek a száma, ahol a tegeződésnek e helyett a betöltött évek száma szab határt. Ott is csak házasemberekkel szemben mutatkozik. Nagyon elterjedt szokás az is, hogy idős emberek minden falubelit tegezhetnek. Itt jegyzem meg, hogy a tegezés természetesen csak a falubeliekkel szemben használatos, olyannyira, hogy a betelepített, vagy beházasodott más falubelit vagy soha, vagy csak hosszabb idő után tegeznek. Városi emberekhez, urakhoz soha nem fordulnak ezzel a megszólítással. A tegezés szokásának másik irányítója a *házasság*. Legényember házasembert, leányok asszonyokat nem igen tegezhetnek. A házasság emelkedés rangban, változást kell hoznia tehát az egymással való érintkezésben is. Ezzel kapcsolatos az a szokás is, hogy a különmű fiatalok tegeződésében még a korkülönbség sem

von határokat, bármelyik fél házassága azonban már megszüntetheti a bizalmas hangot.

Itt jutunk az *összetartozást* kifejező tegeződéshez. A család egykorú vagy egyenrangú tagjai (férj, feleség, testvérek) tegeznek egymást, a beházasodott rokonsággal szemben viszont gyakran megőrzik a tiszteletadó, de egyben távoltartó magázódást. A korábbi jó ismeretség, barátság, közös iskola enyhíti a házasságszabta korlátokat és ott is a tegezés vagy tegeződés fenntartására jogosít, ahol ennek használata mások részéről megszűnik. Hatásaiban annyira megy, hogy a cseléd visszategezheti gazdáját, ha egy iskolába jártak, és egykorúak. A vagyonskülönbségről már a IV. fejezetben szoltam és utaltam arra, hogy miért nem mutatható ki. Az általam vizsgált községekben is nagyon ritka, hogy a gazdagabb minden egyéb társadalmi jogalap nélkül tegezhetné a szegényebbet, elvéve mégis akad rá példa. Az összetartozás érzése indokolja azt a különbséget, melyet idegen magyar és idegen német között tesznek. Előbbit soha nem tegeznek, utóbbit már gyakrabban. Az adatgyűjtők utalnak arra is, hogy „saját-fajtabéliekkel“ szívesebb a viszony, mint más nemzetiségűekkel.

A *magázás* általában megkülönböztetés idegen és saját falubeliek között. Ezért ezt használják más falubelivel, városi emberrel, sőt bizonyos ideig a befogadott (betelepiült, beházasodott) idegenekkel szemben is. Formája mindenkivel szemben más és más. Más magázási alak fejezi ki a különbséget, mint az idegenkedést, ismét más a tiszteletet. Szigorúan két csoportot határolhatunk csak el. Az egyiket azok képezik, akiket *Sie* illet. A *Sie* megszólítás még nem ment át a népi nyelvhasználatba, legalább is nem oly mértékben, hogy a nép saját osztályával kapcsolatban is alkalmazná. Városi idegeneknek, a környék földbirtokosának, a falubeli értelmiségnek járó udvariassági forma ez, amely mögül mindig kiérezzük, hogy tudatosan, az iskola, az irodalmi nyelv hatása alatt felvett szokás csupán és nem a nép lelkéből fakad. Az *Ihr*, sőt az *Er* át-áttörő használata arra vall, hogy még érzi ezeknek a megszólítási formáknak régi alázatosságát. Ha nem tartoznék az udvariassághoz az is, hogy az urakat „úri“ módon szólítsa meg, a falu népe sokkal inkább ragasz-

kodnék az *Ihr* vagy *Er* udvarias használatához. A másik csoportba három megszólítás tartozik: *Er*, *Es*, *Ihr*. Itt már nehezebb határvonalat húzni. Vannak olyan községek, ahol mindazokkal szemben, akiknek nem *Sie* jár, vagy egyiket vagy másikat használják minden vonatkozásban. Van azonban olyan község is, ahol a fenti három megszólítás váltakozó használatát a finom különbségek hangsúlyozására gyakorolják. Itt megint *Er*, *Es* és *Ihr* áll szemben egymással. *Er* vagy *Es* szolgál a korkülönbség, a családi állapot megkülönböztetésére, *Ihr* pedig a távoltagezésre. Az *Er*-t ilyen értelemben csak kevés helyen használják, éppen ezért kétséges, hogy eltávolító, vagy tiszteletadó értelmű van-e. Az *Es* soha nem lépi át a falu határát. Egészen különös értelmet kap a magázódás a komák és komaasszonyok viszonyában. A kereszt-szülei méltóság annyira fontos, hogy szinte kivétel nélkül megszünteti az addig fennálló tegeződést és magázódást követel. Ennek megszegése, különösen az idősebb korosztálynál, sértésszámba menne. A beházasodott és betelepített idegenek a megszólításnak három fokozatán mennek át. Legelőször általában *Ihr* jár nekik, majd a faluban szokásos magázási forma és csak később olvadnak be annyira, hogy a község szokásainak megfelelően tegezni lehessen őket, vagy tegeződhetnek velük.

A leggyakrabban előforduló címzések *Vetter*, *Base* és *Muhme*. Használatukat a *körkülönbség* szabja meg. Minden idősebb embert megillet, annyira, hogy idősebb cselédjét is kitüntetheti vele olykor a gazda. Ugyanúgy, mint ahogy idősebbeket esetleg magáz, vagy vezetékneven szólít megbecsülésből. Vezetéknevhez, vagy keresztnévhez kapcsolják. Többnyire az utóbbihoz. Csak kevés községet találunk, ahol kizárólag a vezetéknevet használják. Ahol mindkettő szerepel, ott a fiatalabbakat, vagy közelebbi ismerősöket szólítják keresztnéven, idősebbeket és távolabbiakat pedig vezetékneven. A névnek a címzésben való elhelyezkedésében magyar hatások nyilvánulnak meg. Már elterjedtebb a magyar szórendnek megfelelő *Johann Vetter*, mint a németes *Vetter Johann*-alak. A házasság szerepét a *Vetter*, *Base* használatában nem tudom megállapítani, mert erre külön kérdést nem tettem fel, idevonatkozó utalást pedig nem kaptam. Feltéte-

lehető azonban, hogy a korkülönbség mellett csak másodlagos szerepe van, miután nem valószínű, hogy idősebb embert, ha nem házas is, egyszerűen csak nevén szólítanának. Ez a címzés szintén csak a falu határain belül használatos. Van hely, ahol meghatározott foglalkozási ágakat sem lép át, mert földműves az iparost, s az őt viszont már *Herr*-nek szólítja. A *Herr*-nek ilyen vonatkozású használata azonban ritka. Általános használata szorosan összefügg az „úr“ fogalmával. Úr pedig csak az lehet, aki a falu népének valamilyen értelemben fölötte áll. A leggyakoribb értékmérő a tudás. Az „úr“ meghatározása a legtöbb adat szerint minden „intelligens“, esetleg minden „intelligensnek látszó“ ember. Fontos szerephez jut azonban a születésadta különbség is, mert a városi embert általában „Herr“-nek szólítják. Nemesak azért, mert a fentiek szerint magasabb műveltséget tételeznek fel róla, hanem azért is, mert „kabátos ember“, mert „jobb ruhájú“. Általában a külső megjelenés fontos alap az elbírálásnál. Mint a válaszokban olvashatjuk, „az idegent, ha nem ismerik, ruhája (sic!) szerint szólítják meg“. A falusi értelmiséget *Herr*-rel és foglalkozása megjelölésével címezik, ami ismét a *Herr* magas értékét mutatja. A notabilitások feleségei már jobban ragaszkodnak a *gnädige Frau* címzéshez. *Nagyságos úr* a falu életében csak egy szerepel, a főszolgabíró, a szolgabíró már csak szórványosan illeti ez a címzés, de *gnädige Frau* lehet a tanító, a jegyző felesége, sőt némely helyen még a lelkészé is. A *Herr*-nek magas értékét mutatja az is, hogy a bírót, bár a falusiak által elérhető legmagasabb tisztséget viseli, nem mindenütt szólítják *Herr Richter*-nek. Be kell érnie a *Richter Vetter*-rel, de kitüntetésképpen sok helyen még kortársai is magázzák, ő pedig tegezheti őket. Felesége vagy *Frau Richterin* vagy *Richter Base*, esetleg *Richter Vetterin*. A nők címzését, ahol az nem magasabb, mint férjeiké, a férj foglalkozásából képezik, in képző hozzáadásával (*Herr Lehrer*, *Frau Lehrerin*; *Herr Notär*, *Frau Notärin*; *Kalviner*, *Kalvinerin*, stb.). A papságot, katolikus és protestánst egyaránt, *Herr Pfarrer*-nek, vagy *Geistlicher Herr*-nek szólítják, csak ritkán fordul elő a *Hochwürdig* jelző. A címzés formájának ingadozása ismét magyar hatásokra vall: *Geistlicher Herr* a „tisztelendő úr“-ra emlékeztet, szemben a *Herr Geistlicher*-

rel. A *Herr*-rel egyenértékű a *Fräulein*, annyira, hogy sok helyen a tanítónő, postáskisasszony címzésénél sem nevet, sem foglalkozást nem jelölnek meg külön, annyira nyilvánvaló, hogy ez a címzés a faluban csak őket illetheti. Magyar címzésekkel, mint *bácsi*, *néni*, *jegyző úr*, stb. nemcsak vegyeslakosú községekben találkozunk, hanem olyan helyeken is, ahol a lakosság százszázalékig németajkú.

A *Herr* jelzős alakjai közül a *lieber Herr* ritkább és a *wohlgeborener Herr* csak elvétve jelentkezik.

Más címzést nem ismer a falu. Azokon a helyeken, ahol az a különleges helyzet áll fenn, hogy környékükön herceg, gróf, vagy báró a földbirtokos, átveszik azok környezetétől az őt megillető címzést és azt használják. Ezt már nem a nép udvariassági szabályai határozzák meg, hanem felülről kapott szokás.

Érdekes megfigyelni ezek után azt is, hogy a tiszteletteljes viszony, amely a híveknek az egyház képviselőihez intézett megszólításaiban domborodik ki, milyen kifejezést nyer a lelki közösség, a templomi együttlét, az istentisztelet és a szentbeszéd alatt. Az a forma, amellyel a lelkipásztor híveit megszólítja, lényeges eltérést mutat a többivel szemben.

Itt nem a születési, vagyoni, kor-, vagy egyéb különbségek az irányadók, hanem a vallás szellemében a lelkiatya szól gyermekeihez, a testvér testvérhez. Sehol másutt, csak a templomban maradhatott meg a megszólításnak ez az őszinte, sallangoktól, világi hívságoktól mentes, patriarchális kifejezése.

Ebben a szellemben csendül fel a *Meine lieben Pfarrkinder* megszólítás (*Mosonszentpéter*, Moson vm., *Sopron*), vagy ami még közvetlenebb, *Meine geliebten Pfarrkinder*. Általában a katolikus papok használják, a katolikus hierarchia szellemében az apa és gyermek viszonyát emelve ki. Kár, hogy ez a megszólítás mindinkább ritkul. A *lieb* mellett megtaláljuk a *geliebte(n)* jelzőt is (*Geliebte in Christo*, *Meine geliebten Christen*), amely az egyház atyai szeretetét még mélyebben tükrözi, mint az előbbi forma. Nemcsak a gyülekezet tagjainak kedvességét, mint jótulajdonságot, hangsúlyozza ez a megszólítás, hanem a lelkiatya hívei iránt érzett őszinte szeretetének is kifejezője. Sokkal gyakrabban

hangzik fel a keresztényi szeretet *Brüder* és *Schwestern* megszólítása, amely, mint láttuk, eredetileg a nép körében is használatos volt a keresztényi összetartozás jelzésére, de később onnan eltűnve, az egyház körébe tért vissza. A protestáns papok *Geliebte in dem Herrn* (Tótfű, Baranya vm.), vagy *in Christo geliebte Gemeinde* (Kalaznó, Tolna vm.) csakúgy, mint a *Meine in Christo geliebten Zuhörer* megszólítások ugyanezt a patriarchális szellemet tükrözik.

A papok ajkán találkozunk az *andächtig* jelző eredetével (*Mosonszolnok*, Moson vm.). Használata ritkább, mint a fentieké, mert sokkal keresettebb, erőltetettebb forma azoknál. Értelme is egy árnyalattal megtisztelőbb, rokonságban áll azokkal a címzésekkel, melyek annyira kihangsúlyozzák a címzett erkölcsi jótulajdonságait, ezzel szemben nincs olyan nagymértékben családias, bensőséges hangja. Bizonyos fokig fínomkodó, éppen ezért a nép nem fogadja szívesen.

Igyekeztem a fentiekben vázolni a mai magyarországi német falu udvariassági szabályait. Érdemes azonban minden egyes vonatkozást és kapcsolatot közelebbről is megvizsgálni. Ezt a célt szolgálta a kérdőív aprólékos, pontról-pontra haladó részletezése.

BIBLIOGRAFIA.

Általános irodalom.

- A Magyarság Néprajza, (szerk.: Czakó Elemér), 4, Budapest, 1937.
- Behaghel* Otto, Geschichte der deutschen Sprache, Berlin-Leipzig, 1928.⁵
- Bell*, Károly, Ungarn, Dresden, 1935.
- Busemann*, A., Die Sprache der Jugend als Ausdruck der Entwicklungsrhythmik, Jena, 1925.
- Herman*, Károly, Die Anfänge der menschlichen Sprache, Prag, 1936.
- Pukánszky* Béla, Német polgárság magyar földön, Budapest, 1940.
- Ráth-Végh* István, Az emberi butaság kultúrtörténete, Bpest, 1938.
- Schellema*, Frederick Adama van, Die geistige Wiederholung. Der Weg des Einzelnen und seiner Ahnen, Leipzig, 1937.
- Stern*, Klára, Monographie über die seelische Entwicklung des Kindes, Leipzig, 1907.
- Weise*, Oszkár, Unsere Muttersprache, ihr Werden und ihr Wesen. Leipzig, 1897.³
- Schrift und Buchwesen in alter und neuer Zeit. Leipzig-Berlin, 1910.³

A megszólítás és címzés irodalma.

- Ehrismann*, Gusztáv, Duzen und Ihrzen im Mittelalter, Zeitschrift für deutsche Wortforschung, Berlin, 1—5 (1901—1905), 117. II.
- Gergely*, István, Tegezés és tegeződés, Nemzeti Újság, 1937. dec. 5.
- Gleichen-Russwurm*, A., von, Das Galante Europa, Geselligkeit der großen Welt 1000—1789, Stuttgart, 1911.
- Grimm*, Jakab, Über den Personenwechsel in der Rede (1855). Kleinere Schriften 3, Berlin, 1866.
- Grohne* Ernő, Gruss und Gebärden, (Peßler Vilmos, Handbuch der deutschen Volkskunde), Potsdam, 1936.
- Haas*, Bruno, Anrede, Titel und Gruß, Hartenstein, 1921.
- Hechtenberg*, Károly, Der Briefstil im 17. Jahrhundert. Berlin, 1903.

- Heltai Jenő*, Közhasznú levelező, Képes Vasárnap, 1938. aug. 14.
Keller, Albrecht, Die Formen der Anrede im Frühneuhochdeutschen, Zeitschrift für deutsche Wortforschung, 6 (1904—1905). 129., 11.
Kertész Manó, Szállok az úrnak. Az udvarias magyar beszéd története, Budapest, 1934.
Lint, Hermann, Der Gesellschaftermensch, Berlin, 1929.
Prause, Károly, Deutsche Grussformeln in neuhochdeutscher Zeit. Breslau, 1930.
Steinhausen, György, Geschichte des deutschen Briefes. Berlin. 1889.
Stegmann, v. Pritzwald, Kurt, Der Sinn einiger Grussformeln im Lichte kulturhistorischen Parallelen, Wörter und Sachen. 10 (1927).
Sulyok Dezső, Magyarságkeresés. Magyarság, 1937. júl. 11.

Levelezőkönyvek, illemtanok, levelezések.

- A művelt társalkodó, vagy a világba lépő ifjú, Pest, 1930.
 Bétsi ember szokása testestől lelkestől, Pesten, 1784.
Crouj-Chanel Katalin, Johannes von Müller magyar barátai, Budapest, 1941.
Derka Clarisse, Bárány Podmaniczky Károlyné, Charpentier Júlia, Budapest, 1940.
 Europäische Künstlerbriefe, Leipzig, 1937.
Faragóné Polgár Margit, Unger-Sabatier Karolina, Budapest, 1941.
Fazekas Elek—Kövy István, Pest-Budai Házi Titoknok, Pest, 1832.²
Geibel Armin, A finom társalgó, Pest, 1835.
Gyarmathy Crys. János, Közhasznú műszótár, Buda, 1845.
Hebbel, Frigyes, Briefe, Berlin, 1905.
Heimeran, Ernő, Anstandsbuch für Anständige, München, 1930.
Hölderlin, Fr., Sämtliche Werke, Berlin, 1922.
 Hölgyek Titkára, vagyis Legújabb Levelezőkönyv nők számára, Pest, 1861.
Kepp Mária, Romy Károly Göttingában, Budapest, 1938.
Kerekes Sándor, Lomnitz Meltzl Hugó, Budapest, 1937.
Knigge, Adolf, von, Umgang mit Menschen, Hannover, 1908.
Kolos István, Gr. Mailáth János, Budapest, 1931.
Krier, J., Bern, Die Höflichkeit, Freiburg im Breisgau, 1895.
 Lehren und Erfahrungen für junge Frauenzimmer zur Bildung des Herzens, Pesth, 1825.
Lyon und Klaiber, Die Meister des deutschen Briefes, Berlin, 1901.
Mészáros Ignátz, Bodó-Baari és Nagy Lutsei, Minden esetekre készült magyar Szekretárius, Pest, 1789.

- Mayer, János*, Der richtige Berliner, Berlin, 1878.
 Neuverbesserter Briefsteller für das gemeine Leben, ... Ofen 1827.
 Pesti magyar-német Levelezőkönyv és Házi Titoknok, Pest, 1843.¹
Roberts, Ilona, The Cyclopedia of Social Usage, New-York, 1927.
Stancsics Mihály, Alkalmas köszöntések, próbatételi beszédek,
 levelek és föltevések az ifjúság számára, Pest, 1845.²
Szent-Királyi Margit, H. G. Brettschneider első budai évei. 1777.
 —1782., Budapest, 1938.
Tower Vilmos, Illemkodex papok és szerzetesek számára. Buda-
 pest, 1939.²
Vajda Ilona, Batsányi János és Baumberg Gabriella, Budapest,
 1938.
Wasserzieher, E., Frauenbriefe, Dresden, 1908.
Wasserziehr, E., Frauenbriefe, Dresden, 1908.
Wenzel, G. J., Der Mann von Welt, Pesth, 1821.
Zadányi Éva, Batsányi János és Johannes vom Müller, Budapest,
 1941.
Zeitler, J., Deutsche Liebesbriefe aus neun Jahrhunderten, Leip-
 zig, 1905.

TARTALOMJEGYZÉK

Lap

I. <i>Bevezetés</i>	5
II. <i>Az egyes megszólítások kialakulása</i>	8
Du eredete, nyelvi fejlődése. — Külső és belső érték. — Tegezés és tegeződés. — Du a nemesi társadalomban, polgárság és nép körében. — Ihr eredete, átalakulása. — Használata és elértéktelenedése. — Er, Értelmezése, használata. — Sie fennmaradásának indokolása. — Es, mint tájnyelvi sajáttság.	
III. <i>A címzések kialakulása, fejlődése és értékváltozásai</i>	17
Címzések és a kultúra fejlődése. — Cím és címzés. — Herr, Frau. — Átmenet megszólítás és címzés között. — Kettős értelme. — Euer Gnaden. — A jelzős szerkezetű címzések kialakulása. — Abstractio. — A német címrendszer változásai.	
IV. <i>A rangkülönbség a megszólítás és címzés tükrében</i>	28
A rangkülönbség kialakulásának lelki indítéka. — Az anyagi helyzet jelentősége. — Születési rang. — Hivatali emelkedés. — A kettő egymáshoz való viszonya. — Egyszerűbb tagozódás. — A tudomány és tudós megbecsülése. — Korkkülönbség. — Megszólítás és címzés a családban.	
V. <i>A kérdőív részletes feldolgozása</i>	37
Mintakérdőív. — A feldolgozás módja. — Első tárgykör. — A család. — Visszapillantás a múltba és összevetés más társadalmi osztályok családon belüli szokásaival. — Tágabb értelemben vett család. — Lelki rokonok. — Második tárgykör. — A falu társadalma. — Korkkülönbség és házasság jelentősége. — Elkülönülés nemek szerint. — Harmadik tárgykör. — A falu és a falun kívüli társadalom. — Falusi és városi idegen. — Betelepült és beházasodott idegen. — Magya-	

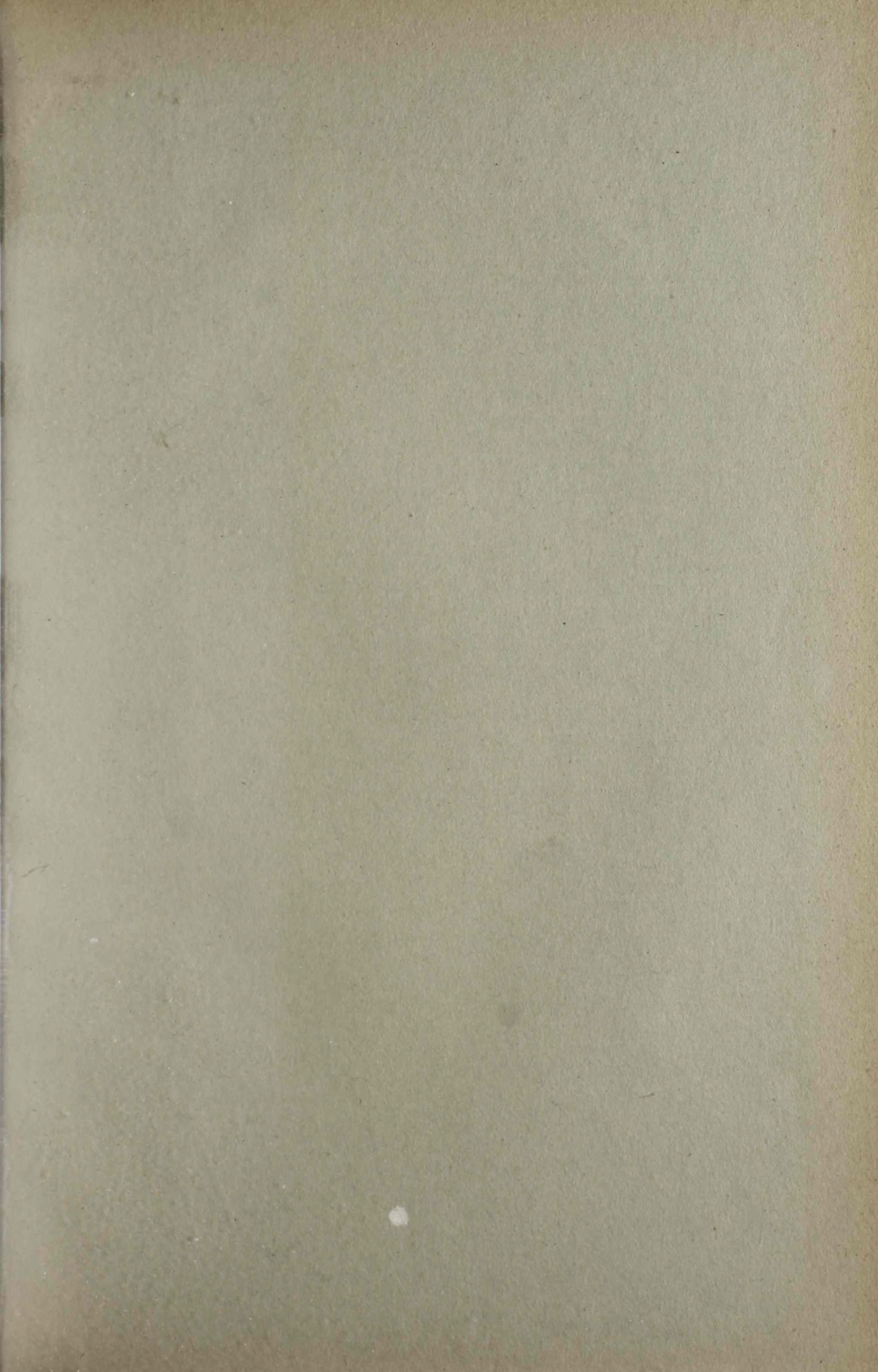
rok és németek. — Notabilitások. — Negyedik tárgykör. —
Címzés. — Vetter, Base, Muhme eredete. — Összehasonlítás a
Bruder-rel és Freund-dal. — Utalás a népnyelv sajátos szó-
képzésére. — Magasabbrangú tisztviselők. — Herr. — Jelzős
címzések. — Ötödik tárgykör. — Cseléd és gazda viszonya.

VI. *A mai magyarországi németség címzési és megszólítási szokásainak vizsgálata kérdőívek alapján* 66

A kérdőív használatának indokolása. — Az eddig tárgyalt és most sorra kerülő anyag viszonya. — A rangkülönbség megállapításának eltérő módja. — A kérdőív felosztása. — A falu társadalmi képe az udvariassági nyelv tükrében. — A Du. szerepe. — Eltérések a különböző magázási alakok használatában. — Herr. — Ki az „úr“? — Fräulein. — Gnädiger Herr. — Átvett címzések. — Befejezés.

Bibliográfia 75

A KIRÁLYI MAGYAR PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM
NÉMET NYELVÉSZETI ÉS NÉPRAJZI INTÉZETÉNEK KIADVÁNYAI

NÉMET NYELVÉSZETI DOLGOZATOK.

Arbeiten zur deutschen Sprachwissenschaft.

1. **Mollay Károly:** Középkori soproni családnevek. (Ödenburger Familiennamen im Mittelalter.) Budapest, 1938.
2. **Felszeghy Edilrud:** A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon. (Die k. u. k. Heeressprache in Ungarn.) Budapest, 1938.
3. **Tarján Jenő:** A vasércbányászat szaknyelvének szókincse Rudabányán. (Wortschatz der Bergmannssprache in Rudabánya.) Budapest, 1939.
4. **Tóth Ilona:** Német eredetű magyar divatszók. (Deutsche Lehnwörter im ungarischen Modegewerbe.) Budapest, 1939.
5. **Bakonyi János:** Márkó. Telepítése és nyelvjárása. (Siedlung und Mundart.) Budapest, 1940.
6. **Folláth Ferenc:** Szóképzés a budakörnyéki német nyelvjárásban. (Wortbildung der deutschen Mundart im Oäner Bergland.) Budapest, 1941.
7. **Tolnai Klára:** A német megszólítás és címzés. (Deutsche Anredeformen.) Budapest, 1942.

NÉMET NÉPRAJZTANULMÁNYOK.

Forschungen zur deutschen Volkskunde.

1. **Wezer Imre:** Regiomontanus és a népnaptárak. (Regiomontanus und die Volkskalender.) Budapest, 1937.
 2. **Tafferner Antal:** Vértesboglár. Egy hazai német település leírása. (Eine deutsche Siedlung in Ungarn.) Budapest, 1941.
 3. **Hlaváts Elinor:** Német bábjátékosaink. (Deutschungarische Puppenspieler.) Budapest, 1940.
 4. **Kögl J. Szeverin:** Mosonmegyei német kéziratos énekeskönyvek. (Volksliedersammlungen vom Heideboden.) Budapest, 1941.
 5. **Kiss Edit:** Stille Nacht, heilige Nacht . . . Egy karácsonyi ének magyar változatai. (Die ungarischen Varianten des Weihnachtsliedes.) Budapest, 1941.
 6. **Lendvay Imre:** Az álmoskönyv. (Das Traumbuch.) Budapest, 1941.
 7. **Vámosy Klára:** A hazai bábjáték. (Das ungarländische Puppenspiel.) Budapest, 1941.
-